

Міністерство освіти і науки України  
Чорноморський національний університет імені Петра Могили  
Медичний інститут

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

\_\_\_\_\_ Ірина Лисенкова

«30» травня 2023 року

УДК 316.48-057.874

## **ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ ТА ЗАСОБИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ**

Кваліфікаційна робота бакалавра  
за освітньою програмою «Психологія»  
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки  
спеціальність 053 «Психологія»

**Виконала:**

студентка 465 групи

**БУТЕНКО Анастасія Вікторівна**

**Науковий керівник:**

к.психол.н., доцент

**АМПЛЄЄВА Ольга Михайлівна**

Міністерство освіти і науки України  
Чорноморський національний університет імені Петра Могили  
Медичний інститут

Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

\_\_\_\_\_ Ірина Лисенкова

«01» червня 2023 року

**ЗАВДАННЯ**

**НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА**

Студентці **БУТЕНКО Анастасії Вікторівні**

1. Тема роботи: «Особливості конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання» затвердженна наказому ЧНУ імені Петра Могили №206 від «10» листопада 2022 року.
2. Об'єкт дослідження – особливості конфліктів.
3. Предмет дослідження – особливості конфліктів та засоби їх розв'язання.
4. Завдання дослідження:
  - 1) здійснити теоретичний аналіз загальної психолого-педагогічної літератури щодо виявлення особливостей конфліктів в учнівському колективі.
  - 2) експериментально перевірити проблему конфліктів в учнівському колективі.
  - 3) надати рекомендації щодо засобів та шляхів розв'язання конфліктів в учнівському колективі.
5. Науковий керівник роботи.

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
<b>АМПЛЄЄВА Ольга Михайлівна</b> кандидат психологічних наук, доцент	21 вересня 2022 року _____	10 травня 2023 року _____

## 6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи Бакалавра (КРБ)	Строки виконання етапів роботи
<b>1</b>	Погодження керівником змісту КРБ	10.10.2022 р.
<b>2</b>	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	01.11.2022 р.
<b>3</b>	Робота над підготовкою тексту КРБ	
<b>3.1</b>	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження особливостей конфліктів в учнівському колективі.	23.12.2022 р.
<b>3.2</b>	Розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей виникнення та розв'язання конфліктів в учнівському колективі.	01.03.2023 р.
<b>4</b>	Висновки	10.05.2023 р.
<b>5</b>	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	16.05.2023 р.
<b>6</b>	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	28.06.2023 р.

Студент

\_\_\_\_\_ Анастасія БУТЕНКО

Науковий керівник

\_\_\_\_\_ Ольга АМПЛЄЄВА

## АНОТАЦІЯ

Бутенко А.В. Особливості конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальність 053 «Психологія» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2023.

Кваліфікаційну роботу присвячено узагальненню теоретико-методологічних основ та розробці рекомендацій щодо розв'язанню конфліктів в учнівському колективі.

Розкриття поняття, причин та наслідків конфліктів в учнівському колективі. Розглянуто сутність особливостей конфліктів в учнівському середовищі та теоретичні підходи до усунення конфліктів. Вивчено теоретико-методологічні основи визначення особливостей конфліктів.

Розроблено рекомендації щодо засобів розв'язання конфліктів в учнівському колективі. Проведено аналіз і порівняння психологічних рис учнів на предмет конфліктності. Проаналізовано ефективність рекомендацій засобів розв'язання конфліктів.

Об'єктом дослідження виступає: особливості конфліктів. Предметом дослідження є особливості конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання.

Ключові слова: конфлікт, учнівський колектив, конфліктність, особливості конфліктів, розв'язання конфліктів.

## ANNOTATION

Butenko A.V. Features of conflicts in the student team and ways to resolve them. - Manuscript.

Qualification work for the competition of the educational qualification level of a bachelor for the specialty 053 "Psychology" - Petro Mohyla Black Sea National University, Nikolaev, 2023.

The qualifying work is devoted to the generalization of theoretical and methodological foundations and the development of recommendations for resolving conflicts in the student team.

Disclosure of the concept, causes and consequences of conflicts in the student team. The essence of the features of conflicts in the student environment and theoretical approaches to the elimination of conflicts are considered. Theoretical and methodological foundations for determining the features of conflicts have been studied.

Recommendations have been developed on the means of resolving conflicts in the student team. The analysis and comparison of the psychological traits of students on the subject of conflict was carried out. The effectiveness of the recommendations of conflict resolution tools is analyzed.

The object of the study is: features of conflicts. The subject of the research is the features of conflicts in the student team and ways to resolve them.

Keywords: conflict, student team, conflict, features of conflicts, conflict resolution.

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ.....	6
1.1. Розкриття проблеми конфліктів у психологічній літературі.....	6
1.2. Загальна характеристика та особливості розвитку дітей у шкільному віці.....	11
1.3. Вплив конфліктів на взаємовідносини в учнівському колективі.....	19
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ.....	33
2.1. Методичне забезпечення та організація дослідження особливостей конфліктів в учнівському колективі.....	33
2.2. Результати та інтерпретація діагностики конфліктів в учнівському колективі.....	38
2.3. Рекомендації щодо засобів та шляхів розв'язання конфліктів в учнівському колективі.....	47
Висновки до другого розділу.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	73

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Конфлікт є складним соціально-психологічним явищем, яке може бути розглянуте з різних поглядів, що виправдовує велику кількість визначень цього поняття. Конфлікт може бути визначений як особливий стан дисбалансу, що виникає внаслідок змін, рухів та розвитку; несумісність цілей двох взаємодіючих об'єктів; несумісність рольових очікувань та вимог щодо рольової поведінки; непримиренність цінностей та вимог; ігнорування інтересів однієї сторони з боку іншої.

Конфлікти між дітьми та підлітками в школі, зокрема в класах, найчастіше ґрунтуються на емоціях та особистій неприязні. Конфлікт поглиблюється та охоплює все більше людей.

Міжособові та міжгрупові конфлікти негативно впливають на всі аспекти життєдіяльності школи. Конфлікти між учнями негативно впливають як на тих, хто знаходиться у конфлікті, так і на весь клас; у класах, де панує негативний соціально-психологічний клімат, учні неефективно засвоюють навчальний матеріал, проста образа може в кінцевому рахунку призвести до прояву жорстокості щодо опонентів та інше.

Діагностика та профілактика конфліктів в шкільних колективах має бути здійснена своєчасно та обов'язково.

По-перше, профілактика конфліктів безсумнівно сприятиме підвищенню якості навчального процесу. Учні та вчителі зосередять свої інтелектуальні та етичні зусилля на основній діяльності, а не на боротьбі з опонентами.

По-друге, конфлікти мають помітний негативний вплив на психічний стан та настрій тих, хто знаходиться у конфлікті. Стрес, що виникає під час конфліктів, може спричинити серйозні захворювання. Тому своєчасні профілактичні заходи мають позитивний вплив на психологічне та фізичне здоров'я учнів та вчителів.

По-третє, саме в школі у дитини, підлітка формуються навички вирішення протиріч в міжособовій взаємодії, які трапляються в житті кожної людини.

**Мета дослідження** – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання.

Відповідно до мети були визначенні **завдання дослідження**:

- 1) здійснити теоретичний аналіз загальної психолого-педагогічної літератури щодо виявлення особливостей конфліктів в учнівському колективі;
- 2) експериментально перевірити проблему конфліктів в учнівському колективі;
- 3) надати рекомендації щодо засобів та шляхів розв'язання конфліктів в учнівському колективі.

*Об'єкт дослідження* – особливості конфліктів.

*Предметом дослідження* виступають особливості конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання.

**Методи дослідження:** теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння і узагальнення), що застосувалися для узагальнення теоретико-методологічних та емпіричних даних дослідження; методи психологічної діагностики.

Психодіагностичний комплекс методик склали: методика «Діагностика типових способів реагування на конфліктні ситуації» К.Н.Томаса; Вивчення психологічного клімату колективу; Фрейбургська анкета агресивності для підлітків; Опитувальник для вивчення темпераменту Я.Стреляу; методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» В.І.Андрєєва; тест на емоційний інтелект Н.Холла.

**Експериментальною базою дослідження** виступила школа №112 міста Києва. У дослідженні взяло участь 51 респондент – учні 6-А та 8-Б класів.

**Теоретична та практична значущість.** Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні уявлення про проблему розуміння конфліктних ситуацій в учнівському колективі, їх причин, типів та проявів.

Практичне значення даної роботи полягає в тому, що матеріал дослідження може бути використаний педагогами, психологами та батьками у



навчально-виховному процесі; розробці і провадження методик розв'язання конфліктів дозволяє створити сприятливий клімат в класі; розумінні особливостей конфліктів дозволяє вчасно виявити потенційно конфліктну ситуацію та вжити заходи для їх запобігання.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на Всеукраїнській науково-методичній конференції: «Молодь у сучасній психології», а також на I Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Психологічна наука в XXI столітті: перспективи розвитку»(25.04.2023)

**Публікації.** Основний зміст і результати роботи відображено у 2 публікаціях( 2 статті у збірниках матеріалів конференцій).

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 65 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 83 сторінку комп'ютерного тексту, основний зміст викладено на 65 сторінці. Робота містить 2 таблиці та 6 рисунків.

## РОЗДІЛ 1

# ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

### 1.1. Розкриття проблеми конфліктів у психологічній літературі

У вчених існують різні точки зору щодо трактування поняття конфлікту. Конфлікт є складним соціально-психологічним явищем, яке можна аналізувати з різних перспектив. Це призводить до великої кількості визначень поняття конфлікту. Декілька з них можуть бути наведені. Конфлікт може бути описаний як особливий стан порушення рівноваги, який виникає внаслідок змін, рухів та розвитку; несумісність цілей двох взаємодіючих об'єктів; несумісність рольових очікувань та вимог щодо рольової поведінки; непримиренність цінностей та вимог; ігнорування інтересів однієї сторони з боку іншої.

Крім того, різні галузі психології по-різному визначають природу конфлікту та його особливості. Наприклад, представники когнітивного напрямку описували конфлікт як когнітивну схему, яку будує людина, опинившись у конфлікті, і завдяки якій вона діє в конфліктній ситуації. Ця когнітивна схема включає знання про власні цілі та потреби та про опонента. Представники біхевіористського напрямку враховують поведінку людини в конфлікті, яку вона використовує в результаті соціального навчання - навчання, що виникає в результаті позитивного підкріплення, яке стимулює створення в людини певної поведінкової реакції, яку він демонструє кожного разу, коли вступає в конфлікт.

Гуманістичний підхід у психології трактує феномен конфлікту як провокацію певних змін в особистості, що сприяють розвитку особистості, її духовному зростанню та переходу на новий рівень усвідомлення своїх якостей, своїх здібностей, внутрішніх ресурсів. для подолання труднощів і кращої взаємодії з людьми. Представників психоаналітичного напрямку більше

цікавлять внутрішньоособистісні конфлікти, які переживає людина внаслідок протиріч, що виникають у самій людині в результаті зіткнення інтересів таких складових особистості, як «Воно» і «Над-Я» . Результатом вирішення такого внутрішнього конфлікту буде досягнення балансу між бажаннями людини та її обов'язками. [2]

У психології існує велика кількість класифікацій конфліктів. М. Дойч класифікував конфлікти, виділяючи певні види конфліктів. На думку М. Дойча, конфлікт може оцінюватися людьми об'єктивно (справжній конфлікт), а може бути замаскований фальшивими причинами, які приховують справжні (переданий, неусвідомлений конфлікт); вона може бути прихованою, тривалий час не проявлятися (латентною), а також існувати у формі взаємної неприязні між учасниками взаємодії, яка сприймається як конфліктна (обманна).

Е. Шостром умовно поділив конфлікти на маніпулятивні та актуалізаційні. Ознакою маніпулятивних конфліктів є їх маніпулятивна спрямованість. Конфліктуючі сторони хочуть маніпулювати одна одною для досягнення власних цілей, мати повний контроль над ситуацією та зайняти домінуючу позицію над іншою. Особливостями актуалізації конфлікту є орієнтація учасників конфлікту на вирішення непорозумінь мирним і чесним шляхом, заснованим на взаємоповазі.

У рольовій системі може виникати конфлікт. Рольові конфлікти можна класифікувати як міжрольові, внутрішньорольові і особистісно-рольові. У ситуації міжрольового конфлікту, людині ставляться вимоги, які вона не може одночасно задовольнити через перебування у двох ролях, які суперечать одна одній. Тому людина змушена вибирати, які рольові вимоги вона може виконати, а які може проігнорувати. Внутрішньорольові конфлікти виникають, коли людина відчуває труднощі у виконанні певної ролі через неузгодженість вимог оточення щодо цієї ролі. Конфлікт особистості з роллю виникає через те, що людина не розуміє, як виконувати вимоги ролі, як себе поводити. Через це він відчуває дискомфорт і намагається позбутися цієї ролі або придбати навички, необхідні для виконання цієї ролі. [3]

Конфлікт може мати різний перебіг, відкритий і прихований. Конфлікт може являти собою відкрите протистояння сторін, кожна з яких відстоює свою позицію і принципово не погоджується з позицією опонента - так виглядає відкритий конфлікт. У такому конфлікті діють механізми стереотипізації, негативного ставлення до слів і дій опонента, приписування опоненту негативних якостей, упередженого ставлення в цілому. Прихований конфлікт характеризується відсутністю конфліктної взаємодії за наявності об'єктивних причин конфлікту та емоційної напруги. Кожна зі сторін переживає такий конфлікт наодинці, не висловлюючи наявності проблем у взаємодії з опонентом. У «сліпому» конфлікті сторони не помічають існування конфлікту, не характеризують протистояння як конфлікт і не усвідомлюють цього. «Невідомий» конфлікт проявляється як слабо виражена неприязнь осіб один до одного, яка може перерости в конфлікт. [3]

Конфлікт є динамічним явищем, яке протікає через кілька етапів. На першому етапі виникає психологічна напруга, яка переходить у протистояння. На другому етапі відбувається саме суперництво між сторонами, під час якого конфліктуючі намагаються пояснити своє незадоволення, вказують на причини, що його викликали, і висловлюють свої бажання, які потрібно задовольнити для вирішення конфліктної ситуації. На третьому етапі, завдяки зусиллям обох сторін, конфлікт знаходить своє вирішення. [2] Останній етап - етап після завершення конфліктної взаємодії. Протягом цього етапу людина знову повертається до ситуації і повторно її аналізує. Вона також оцінює результати вирішення конфлікту, наскільки вони її задовольняють і робить висновки щодо доцільності своєї поведінки під час конфлікту.

Останнім часом значний інтерес дослідників викликає проблема внутрішньоособистісних конфліктів. За останні роки з'явилося багато досліджень у нас і за кордоном, у зв'язку з чим необхідне теоретичне узагальнення нового матеріалу.

Аналіз психологічної літератури приводить до висновку, що певні концепції внутрішньоособистісного конфлікту ґрунтуються на розумінні

відповідної мотиваційної моделі, а не базуються на певній цілісній теорії. Б. Вайнер і Г. Том виділяють дві домінуючі парадигми у вивченні мотивації та конфлікту: гомеостатичну та когнітивну. Найбільш повно гомеостатичний підхід представлений у дослідженнях психоаналітичного та біхевіористського напрямків та в напрямі польової концепції К. Левіна.

Інший напрямок розвивається в контексті когнітивної теорії. Вона представлена теорією когнітивного дисонансу та психологічною теорією прийняття рішень. Кожен із зазначених напрямків зарубіжної психології має свої течії, а кожна течія має свою модель реконструкції внутрішніх конфліктів.

Отже, психоаналіз, у контексті протиставлення людини та суспільства, стверджує, що внутрішні конфлікти особистості є неупорядкованими і некерованими. У роботах поведінкового підходу проводиться формальна класифікація поведінкових проявів внутрішніх конфліктів. У теорії когнітивного дисонансу вивчаються когнітивні процеси до й після прийняття рішення, і відповідно розрізняються терміни "конфлікт" і "дисонанс". У психологічній теорії рішень приділяється увага дослідженню природи невизначеності в умовах прийняття рішень, що розглядається як конфлікт.

В українській психології, для розуміння психологічної сутності та природи внутрішньоособистісних конфліктів, теоретико-експериментальну базу виклали дослідження таких вчених, як С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк, В.С. Мерлін, К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Божович, А.А. Файзуллаєв, Т.М. Титаренко та інші.

Як показав аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури, поняття протиріччя є ключовим при розгляді проблеми внутрішньоособистісних конфліктів. При аналізі проблеми виникнення внутрішньоособистісних конфліктів вони ґрунтуються на визнанні протиріч між особистістю та умовами її діяльності, з одного боку, і між внутрішньоособистісними утвореннями, з іншого.

У психології, окрім загальнотеоретичного вивчення проблеми внутрішньоособистісних конфліктів, також проводяться емпіричні

дослідження їх різних аспектів. Великий обсяг робіт присвячений вивченню емоційного аспекту переживання внутрішньоособистісних конфліктів. В.С. Мерлін запропонував типологію таких конфліктів. Цікавим є підхід В.М. Мясичева до розгляду внутрішньоособистісних конфліктів з позицій теорії відношень. Конфлікти в сфері самосвідомості вивчав В.В. Столін.

У сучасних наукових дослідженнях в психології внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються з особливим акцентом на проблеми вікового становлення особистості. Дослідники, такі як Т.М. Титаренко, М.Й. Боришевський, І.А. Грабська, Л.М. Карамушка та інші, розглядають фактори, що впливають на виникнення та перебіг таких конфліктів.

Окремо відзначимо праці, що стосуються проблеми психологічного консультування і психотерапії внутрішньоособистісних конфліктів (О.Ф.Бондаренко, Л.Ф.Бурлачук, П.П.Горностай, Г.І.Онищенко, Н.Ф.Калина, Б.П.Лазоренко, О.П.Лисенко та ін.).

Внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються і в зв'язку з проблемами професіоналізації особистості (Н.В.Чепелева, Г.В.Ложкін, Т.Ю.Левченко, Н.І.Повякель, та ін.). [4]

Якщо узагальнити результати аналізу досліджень внутрішньоособистісних конфліктів, то можна констатувати як позитивні сторони, так і недоліки дослідження зазначеної проблеми.

Ми вважаємо, що ці дослідження мають декілька позитивних аспектів, зокрема:

- вони розглядають внутрішньоособистісні конфлікти як можливості для розвитку особистості;

- дослідники намагаються створити класифікацію внутрішньоособистісних конфліктів;

- у них звертається увага на особливості внутрішньоособистісних конфліктів у контексті вікового розвитку людини;

- вони пропонують різноманітні технології і методики для подолання внутрішньоособистісних конфліктів;

Ці аспекти роблять ці дослідження цінними і сприяють нашому розумінню внутрішньоособистісних конфліктів.

Незважаючи на велику кількість публікацій, необхідно відзначити певну фрагментарність підходів у дослідженні внутрішньоособистісних конфліктів. На нашу думку, недостатньо досліджено ряд питань, до яких слід віднести:

- термінологічний роздріб, відсутність чітких визначень внутрішньоособистісних конфліктів, що не дозволяє вирішити, чи є та чи інша критична ситуація проявом внутрішньоособистісного конфлікту.

- в ряді робіт відсутня достатня емпірична перевірка теоретичних положень;

- немає загальноприйнятої класифікації внутрішньоособистісних конфліктів;

- процедура психологічної діагностики внутрішньоособистісних конфліктів ще недостатньо розроблена, фрагментарна. Досліджуються лише окремі аспекти внутрішньоособистісних конфліктів;

- практично не вивчені вікові особливості протікання внутрішньоособистісних конфліктів;

Попри велику кількість публікацій, варто зазначити, що дослідження внутрішньоособистісних конфліктів характеризуються певною фрагментарністю підходів. На нашу думку, існують недостатньо вивчені аспекти, до яких можна віднести:

- термінологічний розплив і відсутність чітких визначень внутрішньоособистісних конфліктів, що ускладнює розрізнення, чи є певна критична ситуація проявом внутрішньоособистісного конфлікту.

- деякі теоретичні положення не отримали достатньої емпіричної перевірки в дослідженнях.

- відсутність загальноприйнятої класифікації внутрішньоособистісних конфліктів.

- процедура психологічної діагностики внутрішньоособистісних конфліктів ще не до кінця розроблена і залишається фрагментарною, досліджуються лише окремі аспекти внутрішньоособистісних конфліктів.

- мало вивчені вікові особливості протікання внутрішньоособистісних конфліктів.

Ці питання залишаються відкритими та вимагають подальших досліджень для отримання більш повного розуміння внутрішньоособистісних конфліктів.

На основі аналізу наукових підходів до проблеми внутрішньоособистісних конфліктів у психологічній науці ми прийшли до висновку, що вона відрізняється різноманіттям, недостатньою цілісністю, чіткістю термінології і потребує адекватної понятійної схеми аналізу.[5]

## **1.2 Загальна характеристика та особливості розвитку дітей у шкільному віці**

Нова соціальна ситуація розвитку вимагає від дитини особливої виховної діяльності. Після приходу дитини до школи навчальна діяльність як така ще не відбувається і повинна формуватися у формі навчальних умінь, що є специфічним завданням молодшого шкільного віку.

Основні труднощі, які зустрічаються на шляху цього становлення, полягають у тому, що мотив, з яким дитина приходить до школи, не пов'язаний зі змістом діяльності, яку їй належить виконувати в школі. Дитина прагне до суспільно значущої та суспільно цінної діяльності, а пізнавальна мотивація в школі необхідна.

Специфіка навчання полягає у впровадженні наукових знань. Основну частину змісту навчальної діяльності складають наукові поняття, закони, загальні методи розв'язання практичних задач. Тому лише в школі створюються умови для формування та здійснення навчальної діяльності, а в інших видах діяльності засвоєння знань виступає як побічний продукт у



вигляді життєвих понять. Наприклад, у грі дитина намагається краще виконати певне завдання, а вивчення правил його виконання лише супроводжує основне бажання. І тільки в навчальній діяльності головною метою і головним результатом діяльності є засвоєння наукових знань і умінь, навичок. Під керівництвом учителя дитина починає працювати з науковими поняттями.

Виховна діяльність здійснюватиметься протягом усіх років навчання, але лише зараз, коли вона складена і сформована, вона веде.

Будь-яка діяльність характеризується її предметом. Здавалося б, об'єктом навчальної діяльності є узагальнений досвід знання, розмежований на окремі науки. Але які предмети може змінити дитина? Парадокс навчальної дії полягає в тому, що, здобуваючи знання, сама дитина нічого не змінює в цих знаннях. Суб'єктом зміни є сама дитина як суб'єкт, що здійснює цю діяльність. Вперше суб'єкт постає як суб'єкт, що сам себе змінює.

Навчальна діяльність – це діяльність, яка повертає дитину до себе, вимагає роздумів, оцінки того, «яким я був» і «яким я став». Для суб'єкта як нового суб'єкта відбувається процес власної зміни, саморефлексії [6]. Тому будь-яка навчальна діяльність починається з оцінювання дитини. Горезвісна оцінка - це форма оцінки змін, що відбуваються в дитині.

Здійснення навчальної діяльності можливе лише за умови, що дитина навчиться керувати своїми психічними процесами та поведінкою в цілому. Це дозволяє вам підпорядкувати своє безпосереднє «хочу» «треба». Мотив «треба» сприяє формуванню вольності як особливої, нової якості психічних процесів. Виявляється в умінні свідомо ставити мету дії та доволіно шукати й знаходити засоби її досягнення, долаючи труднощі й перешкоди.

Потреба в контролі і самоконтролі, вимогливість словесних звітів і оцінок формують у молодших школярів уміння розумово, внутрішньо планувати і здійснювати дії. Необхідність розрізняти схеми мислення та самостійні спроби їх побудови зумовлює формування в молодшого школяра вміння обмірковувати й оцінювати власні думки й дії. Ці навички є основою

рефлексії як важливої якості, що дозволяє розумно й об'єктивно аналізувати свої судження і дії на предмет їх відповідності задуму й умовам діяльності.

Довільність, внутрішнє планування дій і рефлексія – головні нововведення молодшого шкільного віку. Крім того, в рамках навчальної діяльності здійснюються і вдосконалюються всі психічні процеси.

Навчальна діяльність старшокласника є специфічною формою індивідуальної діяльності, яка має складну структуру. У цій структурі можна виділити наступні елементи:

1. навчальні ситуації або задачі - це те, що учень повинен засвоїти або опанувати.

2. навчальні дії - це те, що учень повинен зробити, щоб з'ясувати властивості предмета, який він вивчає.

3. дії самоконтролю - це оцінка того, наскільки правильно учень здійснює дії та відповідає зразку чи нормі.

4. дії самооцінки - це визначення того, чи досяг учень бажаного результату або досягнення у своїй навчальній діяльності.

Таким чином, навчальна діяльність старшокласника має комплексну структуру, яка включає в себе ці елементи і вимагає активності, самоконтролю та самооцінки з боку учня.

Для навчальних ситуацій характерні деякі особливості: 1) у них дитина засвоює загальні прийоми виявлення властивостей понять або розв'язування певного класу конкретних практичних задач (виявлення властивостей поняття виступає як особливий вид розв'язування конкретних задач) . проблеми); 2) відтворення зразків цих методів виступає як основна мета виховної роботи. Навчальне завдання необхідно відрізнити від конкретного практичного. Наприклад, дитині можуть поставити завдання розв'язати арифметичну задачу або навчитися її розв'язувати. Перший — суто практичний, другий — власне навчальний, бо вчить розв'язувати цілий клас однотипних задач[7].

Робота дітей у навчальних ситуаціях складається з різних видів дій. Особливе місце серед них посідають навчальні дії, за допомогою яких діти

відтворюють і засвоюють приклади загальних способів розв'язування задач і загальних прийомів визначення умов їх застосування. Ці дії можуть здійснюватися як предметно, так і подумки. Їх склад неоднорідний: одні навчальні дії характерні для засвоєння будь-якого навчального матеріалу, інші - для роботи з даним навчальним матеріалом, треті - для відтворення лише окремих часткових зразків.

Наприклад, для засвоєння граматичних понять із будови слова і значення морфем молодші школярі здійснюють такі навчальні дії, як 1) зміна вихідного слова й отримання його варіантних форм або споріднених слів; 2) порівняння значення вихідного слова та підбір морфем; 3) порівняння форм вихідного слова та добір морфем; 4) визначення функціонального значення морфем поданого слова тощо.

Без оволодіння системою навчальних дій дитина не зможе свідомо освоїти матеріал, тому завдання вчителя —цілеспрямовано і наполегливо формувати систему навчальних дій і операцій.

Для повноцінної роботи в навчальних ситуаціях необхідні дії контролю, які включають порівняння навчальних дій з зразком, заданим зовні, а також самоконтроль. У початковій школі контроль навчання здійснюється шляхом безпосереднього наслідування вчителем, а самоконтроль формується спонтанно шляхом випробування і помилок. Найпоширенішим видом контролю є кінцевий результат (підсумковий контроль), але принципово існують ще два ефективних види самоконтролю: поопераційний (коли дитина стежить за процесом виконання діяльності та коригує її якість негайно, порівнюючи зі зразком) і перспективний (коли коригування діяльності відбувається на кілька кроків наперед, передбачаючи майбутні дії та порівнюючи їх зі своїми можливостями виконання) [8].

Контроль тісно пов'язаний з оцінкою дитиною своєї діяльності на різних етапах її здійснення, тобто з виконанням регулюючої функції. На молодших курсах найбільш поширені ретроспективні оцінки та самооцінки, тобто оцінка вже досягнутих результатів. Інший вид – прогностична самооцінка, яка є

оцінкою здібностей дитини. Тут дитина повинна співвідносити умови завдання зі своїми переживаннями, тому самооцінка ґрунтується на рефлексії.

Для того, щоб навчальна діяльність почала формуватися, повинен бути відповідний мотив, тобто те, що спонукає дитину до навчання. Залежно від мотиву діяльність набуває для дитини різного змісту. Наприклад, мета розв'язати задачу для школяра може бути мотивована різними мотивами — навчитися розв'язувати таку задачу, отримати хорошу оцінку, піти на прогулянку після уроку, позбутися страху бути запитаним. завтра і т.д. Об'єктивно мета залишається незмінною, але сенс і якість діяльності змінюються в залежності від мотиву.

Мотив впливає не тільки на навчальну діяльність, а й на ставлення дитини до вчителя і школи, забарвлює їх у позитивні чи негативні тони. Наприклад, якщо дитина навчається, щоб уникнути покарань авторитарних, вимогливих батьків, навчальна діяльність проходить напружено, зі зривами, обтяжена негативними емоціями, тривогою. Навпаки, навчання заради знань робить його легким, радісним, захоплюючим.

О. М. Леонт'єв розрізняв різні типи мотивів у діяльності, такі як розумінні та фактично присутні мотиви, свідомі та несвідомі мотиви, провідні та другорядні мотиви. У діяльності молодшого школяра всі ці типи мотивів присутні. Однак, важливо розрізняти мотиви, які виникають у самому процесі навчання, ті, що пов'язані безпосередньо з метою та смислом навчання, та мотиви, які перебувають поза межами навчальної діяльності (такі як широкі соціальні або особистісні мотиви). Дослідження показали, що в молодшому шкільному віці провідними мотивами переважають три групи: 1) широкі соціальні мотиви, 2) вузько особистісні мотиви і 3) навчально-пізнавальні мотиви.

Широкі соціальні мотиви молодших школярів виглядають як мотиви самовдосконалення (бути культурним, розвинутим) і самовизначення (після школи продовжити навчання чи роботу, обрати професію). Ці мотиви виступають як розуміння і пов'язані з віддаленими цілями. Поряд з ними

стоять мотиви обов'язку і відповідальності, які діти спочатку не усвідомлюють, а реально виступають у формі сумлінного виконання завдань учителя, прагнення виконати всі його вимоги. Однак ці мотиви притаманні далеко не всім дітям, що зв'язано, по-перше, з неточним розумінням відповідальності і безвідповідальності в цьому віці і, по-друге, некритичним ставленням до себе і завищеною самооцінкою.

Вузкоособистісні мотиви виступають у вигляді бажання за будь-яку ціну отримати хорошу оцінку, заслужити похвалу вчителя або схвалення батьків, уникнути покарання, отримати нагороду (мотиви благополуччя) або у формі прагнення виділитися серед однолітків, зайняти певне становище в класі (мотиви престижу)[9].

Навчально-пізнавальні мотиви безпосередньо закладені в самій навчальній діяльності і пов'язані зі змістом і процесом навчання. Вони виявляються в пізнавальних інтересах, прагненні до подолання труднощів у процесі навчання, в інтелектуальній діяльності. Розвиток мотивів цієї групи залежить від рівня пізнавальних потреб, з якими дитина приходить до школи, та від рівня зміту й організації навчального процесу.

Основою мотивації, яка пов'язана зі змістом і процесом навчання, є пізнавальна потреба. Рівень розвитку пізнавальної потреби може варіюватися у різних дітей: в деяких вона виявляється в яскравій формі і має "теоретичний" напрямок, в інших вона більше спрямована на практичність, а у деяких вона загалом досить слабо виражена.

Молодших школярів приваблюють до навчання емоційні моменти, зовнішня цікавість уроку, ігрові моменти в ньому і - значно меншою мірою - пізнавальна сторона навчання. Але в дослідженнях встановлено, що в експериментальному навчанні, коли увага дитини звертається на походження, значення і сутність явищ, пізнавальний компонент виділяється більш помітно. Це означає, що для формування пізнавальної мотивації велике значення має характер навчальної діяльності.

Вчителю важливо вміти розрізняти між інтересом до пізнання і інтересом до занять. В першому випадку дитину цікавлять причинно-наслідкові зв'язки, способи вирішення класних завдань, пояснювальні принципи тощо. В другому випадку ми маємо справу з емоційним задоволенням від самого процесу читання, письма, розв'язування задач і т.д. Любов до діяльності є передумовою для інтересу, але сам по собі не є пізнавальним інтересом. У цьому випадку часто як мотив виступає прагнення до конкретного результату, такого як похвала або отримання певного статусу в групі, тобто до навчання непрямих цілей. Іншим мотивом стає прагнення опанувати сам процес діяльності, і в такому випадку це може пізніше викликати інтерес до теорії, знань та самої діяльності.

Крім мотивації, варто звернути увагу на динаміку ставлення дітей до навчання протягом молодшого шкільного періоду. Спочатку вони прагнуть до освіти як суспільно корисної діяльності. Після цього у дітей виникає інтерес до окремих прийомів навчальної роботи. І, нарешті, діти починають самостійно перетворювати конкретні практичні завдання в навчально-теоретичні, цікавлячись внутрішнім змістом навчальної діяльності.

Проте навчальна діяльність, яку виконує старшокласник, не єдина його діяльність. Другим за важливістю завданням є робота в двох характерних для цього віку формах — у формі самообслуговування і у формі виробництва продукції.

Діти вчаться самообслуговування з дошкільного віку, навички та звички самообслуговування закріплюються в школі. Це хороша психологічна основа для виховання у дітей поваги до праці дорослих, розуміння ролі праці в житті дорослих тощо. Психологи відзначають, що навчені до праці діти, які мають постійні обов'язки вдома, краще вчаться, більш дисципліновані та відповідальні.

Крім самообслуговування і виконання деяких доручень дорослого, колективна праця і спільна діяльність з однолітками має виховне значення. В досліджах Г. О. Цукермана отримано дані про те, що діти, які працюють у формі

спільної діяльності на уроці, двічі оцінюють свої здібності та рівень знань, тобто успішніше розвивають рефлексивні дії. Насправді діти краще засвоюють навчальний матеріал, коли вони співпрацюють зі своїми однолітками, ніж з учителем. У групі однолітків стосунки рівноправні та симетричні, між дитиною та дорослим – ієрархічні та асиметричні. Такі якості, як критичність, толерантність, вміння відстоювати думку інших розвиваються лише при спілкуванні дітей між собою.

У молодших класах зазвичай популярні робочі заняття: тут відпрацьовуються не тільки трудові навички, ручна моторика, а й можливий прояв самостійності та творчості. Особливу цінність створює соціальна мотивація виробленого продукту (іграшки на шкільну ялинку, подарунки для дитсадківців, вишиванка для мами на 8 березня тощо). Основним психологічним успіхом праці старшокласника є формування й удосконалення вміння дітей планувати майбутню роботу та знаходити шляхи й засоби її виконання, що пробуджують інтелект і творчі здібності дитини[10].

Незважаючи на те, що гра втрачає своє провідне місце серед інших видів діяльності, вона все ще відіграє важливу роль у житті молодших школярів. Серед цих ігор можна виділити сюжетно-рольові ігри, ігри з правилами, ігри-драматизації, ігри-фантазії та комп'ютерні ігри. Ці ігри сприяють подальшому розвитку уяви, вивченню норм поведінки дорослого життя, навичок планування та багатьох інших аспектів.

Ігри в молодшому шкільному віці доповнюються дидактичними та змагальними іграми. Змістом дидактичних Ігор є засвоєння нових знань і вмінь. У такій грі є ігрове завдання, ігрові мотиви, але прийоми вирішення ігрового завдання є навчальними, внаслідок чого досягається ефект переміщення мотивів з ігрових у пізнавальні та перетворення ігрових завдань на навчальні. можна досягти. Рухові змагальні ігри, зокрема групові, сприяють головним чином фізичному розвитку дітей. Проте вони також сприяють вдосконаленню особистісних якостей, таких як сила волі, кмітливість, сміливість, наполегливість, змагальність, вміння співпрацювати тощо. Однак,

слід уникати перетворення змагання на самоціль, коли дитина прагне лише зайняти перше місце або отримати нагороду. У такому випадку може виникнути почуття заздрості та інші негативні емоції.

### **1.3. Вплив конфліктів на взаємовідносини в учнівському колективі**

Саме у старшій школі закладаються основи поведінки людини в майбутньому в передконфліктних і конфліктних ситуаціях.

Щоб займатися профілактикою конфліктів, необхідно мати уявлення про те, як вони виникають, розвиваються і закінчуються в шкільних колективах, які їх ознаки і причини.

У повсякденній діяльності учнівського колективу неминуче виникають протиріччя. Кожна ситуація індивідуальна, але можна виділити певні типові причини, через які можуть виникати конфлікти між однокласниками. Учнівський колектив – це невелика група людей, члени якої безпосередньо впливають один на одного в рамках навчальної діяльності. Між учнями класу складаються певні стосунки, не завжди дружні.

Конфлікти можуть виникати між дітьми, які мають мало спільного, якщо вони не симпатизують один одному або змагаються між собою. Конкуренція може проявлятися як в навчанні, так і в особистому житті: боротьба за статус у класі, за увагу протилежної статі, за можливість бути друзями з однією людиною. Ці ситуації виникають через негативні почуття, такі як заздрість і ревності. Присутність видатних лідерів у класі також впливає на можливість конфлікту. Якщо в класі є видовищні лідери, ймовірно, кожен з них буде намагатися захистити своє місце в класі, свою індивідуальність і довести свою правоту.

Інша категорія причин, що викликають конфлікти, пов'язана з особистісними особливостями, які перешкоджають учневі вести безконфліктну комунікацію. Серед таких особливостей характеру можна виділити нестриманість, імпульсивність, неврівноваженість, конфліктність,



упертість, зарозумілість. Перебільшена самооцінка, яка спонукає до легкого образливого ставлення до інших і піднесення себе вище. Низька здатність співпереживання, емоційна грубість та байдужість, а також агресивний тип поведінки, який може бути унаслідок сімейного оточення або наслідком відхилень у поведінці, що проявляється у частих конфліктах з оточуючими, шкільних бійках, ображеннях інших учнів та приниженні їх гідності, зазвичай по відношенню до психологічно більш вразливих учнів, які не вміють захистити себе або проявити агресію у відповідь. [11].

Травля учнів, яка відома як булінг, займає особливе місце серед факторів, що спричиняють загальну емоційну нестабільність у класі. Булінг може спричинити деформацію взаємин між учнями та підірвати почуття єдності і безпеки у школі. Конфліктна ситуація може тривати довгий час між групами учнів, які перебувають у конфлікті. Важливою складовою є загальний психологічний клімат у класі. У класах зі сприятливим психологічним кліматом подібні ситуації виникають набагато рідше. У класах з неблагополучним психологічним кліматом або з інших об'єктивних причин учні не повинні сприймати, ігнорувати або заважати спробам іншого учня встановити контакт. В результаті, цей учень може почувати себе відчуженим від групи і може емоційно замкнутися у собі або почати проявляти опозицію до класу та виявляти агресію до інших учнів.

Прояви агресії спостерігаються також у вихованців, які мають проблеми в сім'ї та через перенапруження починають «випускати пару» на однолітків, оскільки таке ставлення до батьків є неприпустимим. Вони переносять агресію з одного об'єкта на інший, більш доступний. Іншим учням така агресія може здаватися незрозумілою і недоречною, але агресія породжує агресію. Причиною конфліктів також може бути те, що учень має проблеми з адаптацією до школи та навчання. Внаслідок неправильної адаптації у студента також можуть виникнути проблеми у спілкуванні з однолітками та небажані конфлікти.

Недостатня розвиненість комунікативних навичок та нездатність до ефективного спілкування, навіть при бажанні встановити контакт, є одними з причин виникнення конфліктних ситуацій. Наприклад, хлопці можуть ображати дівчат, тягнути за їх косички, сподіваючись привернути увагу і знайти спільну мову, але отримують лише негативну реакцію. Крім того, комунікація може бути ускладнена через особистісні особливості та темперамент однокласників. Наприклад, якщо дитина є сором'язливою, мовчазною або замкнутою, ці риси можуть не сподобатися однокласникам з протилежними характеристиками, що може призводити до непорозумінь. Крім того, неправильне сприйняття та тлумачення інформації також може сприяти розгортанню конфлікту [12].

Діти з гострою потребою в індивідуалізації можуть створювати конфліктні ситуації та обмеження прояву індивідуальності та деіндивідуалізації учня.

Також можуть виникати конфліктні ситуації через певні дії, які одна з конфліктуючих сторін сприймає як некоректні та несправедливі. Це може включати присвоєння чужих ідей і заслуг, невиконання обіцянок, поширення слухів та розмови "позаочі".

Важливо відзначити, що обман, як одна з причин конфлікту, може серйозно підривати взаємини між людьми і навіть призвести до їх зруйнування.

Отже, в учнівських колективах конфлікти можуть виникати через різні фактори. Ці фактори головним чином пов'язані з процесом дорослішання, потребою у самовираженні, проблемами у міжособистісній комунікації та індивідуальними рисами учнів. Найефективнішим способом подолання конфліктів є їх запобігання - необхідно покращувати соціально-психологічний клімат в класі. Якщо діти у класі дружні, поважають один одного, почуваються єдністю, цінують взаємне спілкування, конфліктів виникатиме значно менше, а їх вирішення буде швидшим і простішим.

Конфлікти є неодмінною складовою нашого життя. Як стара мудрість говорить, істина народжується у протиріччі. Конфлікти в шкільному середовищі є досить поширеними. Вони виникають у учнівських колективах з різних причин, включаючи потребу у самовираженні, несхвалення інших точок зору, недостатність комунікативних навичок, жорстокість підлітків, формування нової системи цінностей та світогляду підліткового віку, а також неконтрольовані емоційні вибухи.

Результати розв'язання конфлікту та його наслідки залежать від моделі поведінки, яку підліток обирає в конфліктній ситуації. Емоційна нестабільність, що впливає з природних психофізіологічних змін в організмі підлітка, підвищує ризик виникнення конфлікту. Малий конфлікт, через особливості віку, може перерости у серйозну проблему, якщо конфліктуючі сторони нереалістично сприймають саму ситуацію, переувеличують значення принципів, за якими вони борються, збільшують проблему і виражають свої емоції неконтрольовано.

Для уникнення конфліктів і успішного їх вирішення важливою є здатність особистості розуміти емоційний аспект міжособистісних взаємин і володіти методами регулювання своєї емоційної сфери. В учнівському колективі необхідно проводити систематичну профілактику конфліктів та покращувати соціально-психологічний клімат, щоб учень відчувався якнайбільш комфортно, безпечно та задоволено серед своїх однокласників, що сприятиме його процесу дорослішання.

У загальноосвітніх закладах можна виділити чотири основні учасники, які беруть участь у взаємодії: учні, вчителі, батьки і адміністратори. Залежно від комбінації цих учасників взаємодії, конфлікти можуть бути поділені на наступні типи[13]: між учнями; між учнем і вчителем; між учнем і батьками; між учнем і адміністраторами; між вчителями; між вчителем і батьками; між вчителем і адміністраторами; між батьками; між батьками і адміністраторами; між адміністраторами. Особливості конфліктів між школярами

Розглянемо один з найбільш поширених в учбовій діяльності - конфлікт між учнями.

Конфлікти в підлітковому середовищі характерні для всіх часів і народів, чи то бурса у творах Н. Помяловського, чи аристократична школа XIX століття, описана Р. Кіплінгом, чи група хлопчиків, які опинилися без дорослих на безлюдному острові, з книги англійського письменника В. Голдінга «Містер мухи».

У конфліктних ситуаціях люди проявляють різні стилі поведінки, які відображають їхні особистісні характеристики, такі як темперамент, характер і індивідуальні особливості. Концепція, запропонована К. Томасом, Р. Кільменом, Р. Блейком і Дж. Моутоном, ідентифікує п'ять основних стилів поведінки в конфлікті: конкуренція, співробітництво, пристосування, уникнення і компроміс.

Кожна стратегія поведінки базується на певних принципах і законах, якими людина користується в конфліктній ситуації. Кожен із способів поведінки має свої особливості. Знаючи специфіку ситуації, людина здатна самостійно вибрати стратегію своєї поведінки, що підвищує її шанси на найбільш успішне і конструктивне вирішення конфлікту. Розумна поведінка в конфлікті дозволить вам зберегти стосунки між людьми, керувати конфліктами та знаходити рішення навіть у найскладніших ситуаціях, знаючи принципи кожної стратегії та наслідки її застосування.

Стратегію співпраці більшість психологів визначає як одну з найкращих. Він полягає в дотриманні інтересів обох сторін конфлікту. При виборі такої стратегії конфліктуючі сторони обирають нову модель поведінки та взаємодії, яка дозволить покращити їхні стосунки та вирішити конфлікти, що виникли. Використання цього методу, як правило, вимагає великих зусиль з обох сторін і спрямоване на довготривалу взаємодію. Для успішного застосування цієї стратегії важливо мати довіру до співрозмовника, поважати його думки та потреби, бути відкритим до щирої бесіди, під час якої обговорюються всі проблеми, що виникають у взаєминах.

Доволі часто вибирають стратегію суперництва, але вона рідко є ефективною. У ситуації, коли потрібно швидко діяти і людина впевнена, що саме її рішення принесе найбільшу користь, застосування цієї стратегії може бути доцільним. При такій стратегії людина демонструє іншій стороні, що тільки її думка має шанси на втілення, тому можуть бути задоволені потреби лише однієї конфліктуючої сторони. [14]

Стратегія компромісу включає в себе часткове досягнення інтересів обох опонентів. При цьому кожна сторона робить певні поступки, відмовляючись від абсолютного задоволення своїх інтересів. Завдяки цьому особи можуть швидко прийняти рішення, домовитися про умови подальшої безконфліктної взаємодії. Однак ця стратегія ефективна лише тоді, коли йдеться про поверхневі та несистематичні конфліктні ситуації. Стратегія компромісу також використовується, коли конфліктуючі сторони мають взаємовиключні інтереси і потребують зняття напруги у відносинах.

При виборі стратегії пристосування, людина повністю відмовляється від своїх інтересів на користь задоволення інтересів опонента. Це можливо, коли одна сторона конфлікту відчуває правильність позиції іншої сторони і згодна з нею, приймаючи її точку зору і знецінюючи свою. Також це може бути зумовлено небажанням вступати в конфлікт та створювати нестабільність та емоційне напруження у взаєминах.

Уникання конфлікту вважається неефективним методом вирішення конфлікту, за винятком ситуацій, коли свідомо уникнення конфлікту є неправильним рішенням, яке може мати негативні наслідки для обох сторін. Також цей метод може бути застосований, коли конфліктуючі відчувають, що вирішення суперечностей потрібно тимчасово відкласти для додаткового обдумування ситуації. При такій стратегії конфлікт залишається прихованим або просто ігнорується його учасниками. [15]

Також можна виділити додаткові стратегії, які полягають в ігноруванні, згладжуванні або ескалації конфліктної ситуації. Під час взаємодії люди займають певну позу, під час якої або подумки «пестять», або подумки

«колють» партнера по спілкуванню. Відповідно, партнер по спілкуванню це бачить і реагує певним чином. Однак є ще така позиція, як ігнорування. Характеризується повною відсутністю будь-якої реакції людини на людину, небажанням встановлювати з ним контакт через прояв стриманості з використанням невербальних засобів спілкування.

Стратегія ігнорування схожа на стратегію уникнення конфлікту. При стратегії згладжування опоненти намагаються якимось чином згладити конфлікт, усвідомивши свою провину, перейти до примирення один з одним і позбутися напруги у відносинах. Стратегія поглиблення конфлікту, навпаки, передбачає наростання протиріч і зростання емоційної інтенсивності через нездатність обмежити негативні емоції в надзвичайно важкі періоди відносин між людьми. При цьому конфлікт розгорається бурхливо з непередбачуваними наслідками.

Кожна зі стратегій конфліктної поведінки має свої сильні та слабкі сторони. Однак для ефективної взаємодії в разі виникнення конфлікту людина повинна володіти навичками використання всіх стратегій у своєму психологічному арсеналі.

Часто серед учнів поширені конфлікти, пов'язані з боротьбою за лідерство між двома-трьома лідерами та їх групами в класі. У середніх класах також виникають конфлікти між хлопчиками та дівчатками. Іноді можуть спостерігатися конфлікти між трьома-чотирма підлітками та всім класом або протистояння одного учня і всього класу. За спостереженнями психологів, шлях до лідерства, особливо в підлітковому середовищі, пов'язаний з проявом переваг, цинізму, жорстокості і безжалісності. Явище дитячої жорстокості є широко відомим. Один із парадоксів світової педагогіки полягає в тому, що дитина, більш ніж дорослий, схильна до відчуття групової приналежності, безпідставної жорстокості та притеснень над подібними собі.

Агресивна поведінка школярів може бути наслідком порушень у соціалізації особистості. Таким чином, встановлено позитивну залежність між кількістю агресивних вчинків дітей дошкільного віку і частотою застосування

покарань їх батьками. Крім того, досліджено, що конфліктні хлопчики часто виховуються батьками, які вдаються до фізичного насильства. Тому багато вчених розглядають покарання як модель конфліктної поведінки людини.

На початкових етапах соціалізації агресія може виникати випадково, але при успішному досягненні мети агресивним шляхом може з'явитися бажання знову застосувати агресію для виходу з різних складних ситуацій. Агресія як засіб досягнення успіху, агресія як самоціль стає самостійним мотивом поведінки, викликає ворожість до оточуючих на більш низькому рівні самоконтролю.

Крім того, конфліктність підлітків у стосунках з однокласниками зумовлена особливістю віку – сформованістю морально-етичних критеріїв оцінки однолітка і пов'язаних з цим вимог до його поведінки.

Слід зазначити, що дослідження конфліктів у шкільних колективах проведені педагогами, психологами, соціологами та представниками інших наук є недостатніми, тому відсутнє цілісне розуміння їх причин і особливостей. Це підтверджується відсутністю практичних робіт, спрямованих на вчителів та директорів, які б містили зрозумілі і перевірені рекомендації щодо попередження і конструктивного вирішення міжособових конфліктів у школі. Адже для ефективного управління конфліктами, як і будь-яким іншим явищем, необхідно спочатку вивчити їх докладно і глибоко.

У сфері педагогічної конфліктології експертами були ідентифіковані ключові фактори, які визначають особливості конфліктів між учнями [16].

Початково, особливості конфліктів між школярами визначаються психологічними особливостями їх віку. Вік школяра має значний вплив на причини конфліктів, їхній розвиток і способи їх вирішення. Навчальний період у школі відповідає фазі найінтенсивнішого розвитку особистості. Школа є важливою частиною дитинства, а процес соціалізації учнів є ключовим фактором, що визначає специфіку конфліктів між ними. Соціалізація охоплює активне відтворення соціального досвіду особистістю через спілкування та діяльність. Вона відбувається як природним шляхом, у повсякденному житті

та активності, так і через цілеспрямований педагогічний вплив у школі. Міжособистісний конфлікт є одним з проявів соціалізації школярів, де підліток усвідомлює межі та норми поведінки щодо своїх однолітків, вчителів та батьків[17].

Другий аспект полягає в тому, що особливості конфліктів між школярами визначаються характером їхньої шкільної діяльності, яка переважно пов'язана з навчанням.

Третій аспект полягає в тому, що специфіка конфліктів між учнями в сучасних умовах визначається сучасним способом життя, змінами у соціально-економічному середовищі та нерівністю у матеріальному забезпеченні родин.

Особливе значення в підлітковому віці має взаємодія з однолітками, яка відіграє важливу роль у формуванні особистості. Стосунки з ровесниками стають центральним аспектом особистого життя підлітка, впливаючи на всі інші аспекти його поведінки і діяльності, включаючи навчання. У підлітковому віці взаємодія з однолітками набуває великого значення, оскільки вона визначає стосунки в особистому житті підлітка та впливає на його поведінку та навчання.

Для підлітків важливо не тільки спілкуватися з однолітками в школі, але і займати позицію, яка їх задовольняє серед однокласників. Ця позиція, здатна задовольнити прагнення підлітка до самооцінки, у кожного учня різна. Одні намагаються зайняти позицію лідера в групі, інші - отримати визнання і повагу з боку однолітків, треті - стати беззаперечним авторитетом у якійсь справі тощо. У будь-якому випадку потреба в певному становищі серед однолітків стає домінуючим мотивом у поведінці та навчанні, що впливає на результативність та результативність процесу навчання.

У підлітковому віці, психологічні особливості підтримують тенденцію до лідерства в класі. Це включає високу потребу у розумінні навколишнього світу, прагнення до інтелектуального розвитку і фізичної активності, а також зацікавленість у різних формах діяльності.



Лідерів характеризують як осіб, які проявляють вищу активність, комунікабельність, мають сміливість і рішучість. Вони отримують більше визнання за їх організаторські здібності та вміння встановлювати контакти з іншими людьми. Лідери вважаються впливовими, мають розвинену волю і почуття гумору. Самооцінка підлітків, які не є лідерами, не така висока. Вони не мають такої впевненості у своїх здібностях і практично не мотивовані до змагання. Однак, недостатня напористість і активність у взаєминах з однокласниками не означає, що деякі підлітки-нелідери не мають бажання зайняти вище місце в класі.

Неможливість підлітка зайняти певну позицію, незалежно від обставин, призводить до різних проблем у навчанні, зниження академічних досягнень, проявів несумлінності і навіть скоєння правопорушень. Вплив соціометричного статусу підлітка в класі на його шкільне життя визначається в основному особистісними особливостями, що розвиваються в цей віковий період і супроводжуються збільшеною схильністю дитини до конформності у відношенні до однолітків.

Сформованість комунікативних умінь.

Дослідження основних комунікативних труднощів старшокласників виявило, що найчастіше порушення в міжособистісних стосунках між однокласниками викликані їх недостатніми комунікативними навичками. Підлітки використовують неадекватні методи переконання (тиск, протест, порівняння тощо), прагнуть до прямого «природного» спілкування, недооцінюють його технічну сторону, пов'язану з умінням слухати, орієнтуватися в ситуації, використовують різноманітні прийоми вербального та невербального спілкування[18].

Дослідження, проведене В.І. Журавльовим в школах, виявило психологічні особливості індивідуальності підлітків, пов'язані з конфліктами та явищами, що з ними пов'язані у їхніх взаєминах. Відповідно до Журавльова, конфлікти між учнями виникають у таких ситуаціях:

- образи, плітки, заздрощі та доноси - 11%.

- відсутність взаєморозуміння - 7%.
- боротьба за лідерство - 7%.
- зіставлення особистості учня з колективом - 7%.
- суспільна робота - 6%.
- дівчатка через хлопців - 5%.

Згідно з дослідженнями, 11% учнів не мали жодних конфліктів, тоді як 61% школярів переживали почуття ненависті до своїх однокласників.

Ці дані свідчать про незадовільний стан взаємин однокласників у школі. Основні причини, які спричиняють почуття ненависті до своїх однолітків, включають:

- підлість і зрада - 30%.
- підлабузництво та наявність "фальшивих" відмінників і улюбленців вчителів - 27%.
- особиста образа - 15%.
- брехня і зарозумілість - 12%.
- конкуренція між однокласниками - 9%.

Агресивність також має помітний вплив на конфліктність учнів. Присутність агресивних учнів у класі збільшує ймовірність конфліктів не лише з їх участю, але й між іншими членами класного колективу. Ось думки школярів щодо причин агресії та виникнення конфліктів:

- причина агресії: бажання виділитися серед однолітків - 12%.
- джерело агресії: безсердечність та жорстокість дорослих - 11%.
- все залежить від взаємин у класі - 9,5%.
- сім'я винна у агресивності учня - 8%.
- агресивні школярі, як діти з психічними відхиленнями - 4%.
- агресивність є віковим явищем, пов'язаним з надміром енергії - 1%.
- агресивність - негативна риса характеру - 1%.
- у класі завжди були агресивні учні - 12%.
- у класі немає агресивних учнів - 34,5%.

Конфлікти виникають між учнями в школі також внаслідок помилок, порушень загальноприйнятих норм у поведінці школярів. Норми поведінки, які вивчаються в школі, розроблені на благо всіх учнів і вчителів. Якщо їх дотримуватись, це має звести протиріччя у шкільних колективах до мінімуму. Порушення цих норм, як правило, призводить до утиску чийось інтересів. Конфлікт інтересів є основою виникнення конфліктів. За своїми думками, школярі найчастіше визнають наступні порушення норм поведінки в школі [19]:

- куріння - 50%.
- вживання спиртних напоїв - 44%.
- грубість та хамство у спілкуванні - 31%.
- вживання нецензурних виразів - 26.5%.
- брехня - 15%.
- неповага учнів один до одного - 13%.
- розбещеність у статевому житті - 10%.
- дрібні крадіжки - 10%.
- бійки - 10%.
- уліганство - 10%.
- наркоманія - 6%.
- знущання над молодшими та слабкішими - 6%.
- азартні ігри (за гроші) - 3%.

Специфіка конфліктів між школярами, таким чином, визначається насамперед особливостями вікової психології дітей і підлітків.

Значний вплив на виникнення, розвиток і припинення конфліктів має характер навчально-виховного процесу та його організація в конкретному загальноосвітньому навчальному закладі. Третім чинником, що впливає на конфлікти у студентських стосунках, є облаштування житла та існуюча соціально-економічна ситуація.

## **Висновки до першого розділу**

За останні роки в конфліктології взагалі вийшло чимало публікацій, присвячених управлінню конфліктами, і суперечки навколо цього питання в педагогіці не вщухають. Закріплено терміни ініційований, керований, контрольований, спланований, організований, спроектований та інші конфлікти. Ця форма практичної роботи з групами відома психологам з 30-х років минулого століття і з так званого групового методу «вибуху», який успішно застосовував А. З. Макаренко для зміни негативних неформальних лідерів у молодіжних групах.

Виявлено, що в основі конфлікту часто лежать протиріччя, підпорядковані певним закономірностям, соціальним педагогам слід не «боятися» конфліктів, а, зрозумівши суть їх виникнення, використовувати конкретні механізми впливу для їх успішного вирішення в різних сферах педагогічні ситуації.

Розуміння причин виникнення конфліктів та успішне використання механізмів їх управління можливе лише за умови володіння майбутніми вчителями знаннями та вміннями відповідних особистісних якостей, знань і вмінь.

Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається також тим, наскільки вчитель бажає пасивно чи активно задовольнити свої інтереси та інтереси іншої сторони, діючи спільно чи самотійно.

Виявлено, що практична готовність учителя до вирішення конфліктів у педагогічному колективі є цілісним особистісним утворенням, структура якого включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісно-діяльнісний компоненти.

Основним методом неконфліктного педагогічного спілкування є розвиток високого рівня професіоналізму, майстерності вирішення конфліктних ситуацій без втрати власної гідності.

Результати спеціальних досліджень соціально-психологічних наслідків конфліктів у групах підтверджують не лише їх однозначно негативний

характер, але й їх конструктивність. Особливо це стосується ситуацій, коли розглядаються ефективність творчих форм спільної прикладної діяльності, таких як наукове або мистецьке середовище і т.д. Саме тому в останні десятиліття соціально-психологічна література заповнилася багатьма описами конфлікту, які можна назвати розумним, раціональним, корисним, позитивним, конструктивним і т.д. Це відкрило нові перспективні напрямки досліджень, в результаті чого можна очікувати нових цікавих висновків у майбутньому.

Проте практичні завдання завжди складні, тому вимагають або інтеграції знань різних наук, або спільних зусиль їх представників. Психолог будує роботу, тобто самі учасники стають головними дійовими особами вирішення конфлікту: через усвідомлення протиріч як предмета конфлікту, через внутрішню роботу особистості, їх відбиток на свідомості власної поведінки. Не тільки інші учасники конфлікту, враховуючи сприйняття іншого як самого себе і т.д [20].

Однак є два серйозних обмеження: по-перше, такі способи вирішення конфлікту найбільш ефективно діють на рефлексивних особистостей, і не всі вони виявляються такими; по-друге, психологічні методи вирішення конфліктів є в переважній більшості конфліктних ситуацій, вони можуть виступати лише як доповнення до інших методів. Самі по собі вони рідко призводять до стійкого (не тимчасового або ситуативного) вирішення міжособистісних і міжгрупових конфліктів.

## **РОЗДІЛ 2**

### **ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ**

#### **2.1. Методичне забезпечення та організація дослідження особливостей конфліктів в учнівському колективі**

Наступним етапом дослідження є вибір та описання обраних методів, що входять до діагностичного інструментарію визначеної проблематики дослідження, а саме особливостей виникнення та розв'язання конфліктів в учнівському колективі.

Експериментальною базою дослідження виступила ЗОШ № 112 у місті Києві. Проведено емпіричне дослідження мало на меті вивчення особливостей

конфліктів в учнівському колективі. У цьому дослідженні було залучено 51 респондента, які представляли учнів 6-А та 8-Б класів.

Для проведення емпіричного дослідження щодо особливостей конфліктної поведінки в учнівському колективі ми використали наступні діагностичні методики:

- методика «Діагностика типових способів реагування на конфліктні ситуації» К.Н.Томаса;
- Вивчення психологічного клімату колективу (додаток А);
- Фрейбургська анкета агресивності для підлітків (додаток Б);
- Опитувальник для вивчення темпераменту Я.Стреляу (додаток В);
- методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» В.І.Андрєєва;
- тест на емоційний інтелект Н. Холла.

Методика «Діагностика типових способів реагування на конфліктні ситуації» К. Н. Томаса допомагає виявити стратегії поведінки, які найчастіше обирає людина в конфліктній ситуації, а які відкидаються і не використовуються в конфліктній взаємодії. Ця інформація допоможе нам зрозуміти, який підхід потрібно знайти до цієї людини, щоб досягти порозуміння та примирення. Методика містить 30 пар суджень, у кожній парі випробуваному пропонується вибрати одне твердження з пари. [31] Ми інтерпретували відповіді піддослідних, порівнюючи відповіді з ключем до методології для кожної стратегії окремо. Найбільша кількість матчів демонструє тенденцію до вибору конкретної стратегії. Ключ до методології:

Суперництво: а) 3, 8, 10, 17, 25, 28, б) 6, 9, 13, 14, 16, 22;

Співпраця: а) 5, 11, 14, 19, 20, 23, б) 2, 8, 21, 26, 28, 30;

Компроміс: а) 2, 4, 13, 22, 26, 29, б) 7, 10, 12, 18, 20, 24;

Уникання: а) 1, 6, 7, 9, 12, 21, 27, б) 5, 15, 17, 19, 23, 29;

Пристосування: а) 15, 16, 18, 24, 30, б) 1, 3, 4, 11, 25, 27. [21]

Одним з аспектів поведінки особи в конфлікті є рівень конфліктності, який ми вивчали. Схильність до конфліктної поведінки в особистості є важливим фактором, що сприяє виникненню конфліктів. Конфліктні

особистості часто спровоковують конфлікти, викликаючи протистояння у своїх опонентів. Вони характеризуються підвищеною запальністю та принциповістю, і найчастіше використовують стиль суперництва, що не завжди є доцільним і призводить до додаткових негативних емоцій та переживань. Однак, ситуацію можна вирішити мирним шляхом, а особи з низьким рівнем конфліктності зазвичай уникають увійти в конфлікт, намагаючись уникнути його відкритого прояву, а також уникають контакту з конфліктними особами, знаючи про їхню схильність до конфліктів. Холерики, які мають сильну, але нестабільну нервову систему, характеризуються такими рисами, як непостійність, легка емоційна збудливість, нестриманість, упертість, категоричність та схильність до різких змін настрою. Ці риси можна контролювати шляхом постійного самоконтролю та виховання в душі толерантності до інших, а також вираженням своїх думок у м'якій формі.

Для вимірювання рівня конфліктності особистості ми використали методику, розроблену В.І. Андрєєвим. Учасникам дослідження пропонувалось обрати одну з трьох запропонованих відповідей. Методика складалася з 14 запитань, кожне з яких оцінювалося за певною шкалою, відповідно до ключа методики. Отримані бали сумувалися, що дозволяло визначити рівень розвитку конфліктності. В.І. Андрєєв виділив 9 рівнів розвитку конфліктності особистості. Ключ до методики представлений у таблиці 2.2 [32]

У повсякденній діяльності учнівського колективу неминуче виникають протиріччя. Кожна ситуація індивідуальна, але можна виділити певні типові причини, через які можуть виникати конфлікти між однокласниками. Учнівський колектив – це невелика група людей, члени якої безпосередньо впливають один на одного в рамках навчальної діяльності. Між учнями класу складаються певні стосунки, не завжди дружні.

Конфлікти можуть виникати між дітьми, які мають мало спільного, якщо вони не люблять або змагаються один з одним. Конкуренція може проявлятися в навчанні, а може бути особистою: конкуренція за статус у класі, за увагу осіб протилежної статі, за можливість дружити з однією людиною. Ці ситуації



викликані такими негативними почуттями, як заздрість, ревності. Наявність лідерів у класі також впливає на можливість конфлікту. Якщо в класі є яскраві лідери, швидше за все, кожен з них намагатиметься відстояти своє місце в класі, свою індивідуальність, довести свою правоту.

Інша група причин, які спричиняють конфлікти, пов'язана з особистісними особливостями, що перешкоджають учневі у неконфліктному спілкуванні. Ці особливості характеру включають нестриманість, імпульсивність, неврівноваженість, конфліктність, упертість, зарозумілість. Також до них належить завищена самооцінка, яка спонукає легко ображати інших і підносити себе; низька здатність виявляти співчуття, емоційна безчутність та байдужість, а також агресивний тип поведінки, який може бути унаслідок оточуючого середовища або породжений девіантною поведінкою. Це проявляється в частеньких конфліктах з оточуючими, шкільних бійках, ображеннях інших учнів, приниженні їхньої гідності, зазвичай по відношенню до психологічно вразливих учнів, які не можуть захистити себе або проявити агресію у відповідь.

Серед причин загальної емоційної нестійкості в класі особливе місце займає цькування учнів, булінг. Булінг може деформувати стосунки між учнями, впливає на почуття єдності та безпеки в школі. Між учнями, групи яких конфліктують, конфліктна ситуація може зберігатися тривалий час. Важливим фактором є загальний психологічний клімат у класі. У класах із безпечним психологічним кліматом подібні ситуації трапляються значно рідше. У класах з несприятливим психологічним кліматом або з інших об'єктивних причин учні не повинні сприймати, ігнорувати чи перешкоджати учневі встановити контакт. Таким чином, цей учень відчуває себе ізольованим від групи і може емоційно замкнутися в собі або почати опонувати класу та проявляти агресію до учнів.

Прояви агресії спостерігаються також у вихованців, які мають проблеми в сім'ї та через перенапруження починають «випускати пару» на однолітків, оскільки таке ставлення до батьків є неприпустимим. Вони переносять агресію

з одного об'єкта на інший, більш доступний. Іншим учням така агресія може здаватися незрозумілою і недоречною, але агресія породжує агресію. Причиною конфліктів також може бути те, що учень має проблеми з адаптацією до школи та навчання. Внаслідок неправильної адаптації у студента також можуть виникнути проблеми у спілкуванні з однолітками та небажані конфлікти.

Однією з причин конфліктної ситуації також є несформованість комунікативних навичок і невміння налагодити спілкування навіть в умовах бажання спілкуватися через використання неадекватних прийомів спілкування. Наприклад, хлопці ображають дівчат, смикають їх за косички, намагаються привернути увагу і подружитися, але отримують від них тільки негативну реакцію. Спілкування може порушуватися і через особливості характеру і темпераменту однокласників - якщо дитина сором'язлива, мовчазна, замкнута, то ці якості можуть не сподобатися однокласникам з протилежними характеристиками, і через це можуть виникати різні непорозуміння. Крім того, інформація може бути неправильно сприйнята та інтерпретована, що також може стати причиною розвитку конфліктів[19].

Діти з гострою потребою в індивідуалізації можуть створювати конфліктні ситуації та обмеження прояву індивідуальності та деіндивідуалізації учня.

Конфліктні ситуації можуть виникати і внаслідок певних дій, які одна з конфліктуючих сторін може вважати неправильними і несправедливими: присвоєння чужих ідей і заслуг, невиконання даних обіцянок, поширення чуток і розмова «позаочі».

Варто зазначити, що обман як одна з причин виникнення конфлікту може сильно підірвати стосунки між людьми та навіть зруйнувати їх. [20]

Тому конфлікти, які виникають в учнівських колективах, можуть бути зумовлені багатьма факторами. Ці фактори в основному пов'язані з дорослішанням, самоствердженням, порушенням міжособистісного спілкування, відмінностями в особистісних характеристиках учнів.

Найкращим засобом подолання конфліктів є їх профілактика – необхідно покращувати соціально-психологічний клімат у класі. Якщо діти в класі дружні, поважають індивідуальність один одного, відчувають згуртованість, цінують взаємне спілкування, то конфліктів буде виникати набагато менше, а їх розв'язання відбуватиметься швидше і легше.

Класики теоретичної конфліктології чинили опір чіткому визначенню поняття «конфлікт». Тільки з їхніх спільних заяв можна визначити якісь підходи до того, що таке конфлікт. Одна група соціологів вважає, що конфлікт повинен включати певну зміну незгоди (Дерендорф). Відповідно до сформованої думки інших соціологів, конфлікт існує тоді, коли існують нерозв'язні розбіжності або зіткнення інтересів (Томас, Аксельдорф). Для третіх представників теорії конфлікту конфлікт виникає, коли розбіжності включають конфліктні типи поведінки. Відповідно до концепції психологів-біхевіористів, конфлікт сприймається як свідоме протиставлення інтересів індивідів або груп із суперечливими інтересами з єдиною метою реалізації власної цікавості за допомогою інтересів інших.

Один з невід'ємних елементів конфлікту - об'єкт, тобто конкретна причина, мотивація або рушійна сила конфлікту. Усі об'єкти можна розділити на три види:

1. Об'єкти, які не можна розділити або володіти ними окремо, оскільки вони є недільними.
2. Об'єкти, які можна розділити у різних пропорціях між учасниками конфлікту.
3. Об'єкти, якими обидва учасники конфлікту можуть володіти спільно. Це може бути ситуація "вдаваного конфлікту".

Визначити об'єкт у конкретному конфлікті нелегко. Суб'єкти та учасники конфлікту, переслідуючи реальні чи удавані цілі, можуть приховувати, маскувати, замінювати мотиви, що спонукали їх до боротьби. Виявлення головного об'єкта є необхідною умовою успішного вирішення будь-якого конфлікту. Інакше вона в принципі не вирішиться (тупикова

ситуація), або ситуація вирішиться більш ніж повно, а тому взаємодія суб'єктів залишиться «гарячим вугіллям» нових конфліктів [24].

Будь-який конфлікт виникає, протікає і допускається замість конфліктної ситуації. Остання є складовою частиною конфлікту, базовим елементом його структури. Конфліктна ситуація включає, насамперед, особливості гостроти протиріччя, яке складає основу конфлікту; саме такий, коли обидві протилежності або одна з них, яка вже не може існувати в межах колишнього відношення, єдності.

При аналізі конфлікту необхідно звернути увагу на елемент, яким є умови, в яких перебувають та діють учасники конфлікту. Це означає розгляд мікро- та макросередовища, в яких виник конфлікт.

Питання про функції конфлікту в літературі розглядається в рамках двох взаємовиключних парадигм: сприйняття конфлікту як набутого чинника та сприйняття конфлікту лише як деструктивного явища. Волков Б.С. та Волкова Н.В. вірити, що в деяких випадках вони можуть позитивно впливати як на особистість, так і на групу, розвивати та вдосконалювати їх. І конфлікт також може мати негативний вплив.

*Таблиця 2.1*

**Види конфліктів в учнівському колективі**

<b>Позитивні</b>	
На особистість	На групу
Пізнання одне одного учасниками контакту (своїх і інтересів іншого)	Усунення протиріччя функціонуванні групи
Послаблення психічного напруження	Поштовх зміни та розвитку системи (дорога для інновацій)
Стимуляція активності людини. Поліпшення якості діяльності.	Стимуляція соціальних процесів (розтин невіршених проблем)
Підвищення авторитету у разі правильної поведінки.	Згуртування однодумців
<b>Негативні</b>	
На особистість	На групу
Погіршення настрою.	Порушення міжособистісних відносин.

Відчуття насильства.	Погіршення соціально-психологічного клімату.
Погіршення якості індивідуальної діяльності.	Погіршення якості спільної прикладної діяльності (нерозуміння одне одного).
Закріплення соціальної пасивності особистості.	Зниження згуртованості групи (дух конфронтації змушує боротися, а не розв'язувати проблеми).
Загроза здоров'ю.	Загроза життю і здоров'ю людей.

У розмаїтті наслідків конфліктів реалізуються деякі їх загальні функції. Ставлення конфліктологів до них неоднозначне. Деякі вчені перераховують близько 30 функцій конфлікту.

Для наглядного прикладу було розроблено структуру та зміст комплексно-цільової програми «Управління конфліктами в учнівському колективі».

Проблема програми – невідповідність між реальним рівнем управління конфліктами в учнівському колективі і бажаним.

Мета – зниження рівня конфліктності в учнівському колективі та підвищення рівня співробітництва між учнями[30].

*Таблиця 2.2*

### **Ключ до методики «Діагностика рівня конфліктності особистості»**

**В.І.Андрєєва**

Запитання	Оцінні бали відповідей	Рівні розвитку конфліктності	Сумарне число балів
1	А) 1; б) 2; в) 3	1 – дуже низький	14 – 17
2	А) 3; б) 2; в) 1	2 – низький	18 – 20
3	А) 1; б) 3; в) 2	3 – нижче за середній	21 – 23
4	А) 3; б) 2; в) 1	4 – трохи нижче за середній	24 – 26
5	А) 3; б) 2; в) 1	5 – середній	27 – 29
6	А) 2; б) 3; в) 1	6 – трохи вище за середній	30 – 32
7	А) 3; б) 2; в) 1	7 – вище за середній	33 – 35
8	А) 3; б) 2; в) 1	8 – високий	36 – 38
9	А) 2; б) 1; в) 3	9 – дуже високий	39 – 42
10	А) 3; б) 1; в) 2		
11	А) 2; б) 1; в) 3		

12	А) 3; б) 2; в) 1		
13	А) 2; б) 1; в) 3		
14	А) 1; б) 2; в) 3		

Для вивчення специфіки конфліктної поведінки студентів ми також обрали методику діагностики емоційного інтелекту Н. Холла. Емоційний інтелект - це комплекс знань, ідей, умінь і навичок, що стосуються емоційної сфери людини. При високому рівні розвитку емоційного інтелекту людина здатна попереджати конфлікти, а також швидко і продуктивно їх вирішувати. Навпаки, недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту може спровокувати поширення конфлікту через невміння людини встояти в конфліктній ситуації.

В основі своєї поведінки людина може не усвідомлювати очікувань свого співрозмовника, не приділяти уваги емоційному виміру своїх висловлювань та не мати достатнього контролю над негативними емоціями. Ці навички відповідають поняттю емоційного інтелекту. Н. Холл виділив кілька складових емоційного інтелекту, таких як емоційна свідомість, управління власними емоціями, самомотивація, емпатія та розпізнавання емоцій інших людей, які ми вивчали серед учнів. Емоційна свідомість відповідає за знання, які людина набула, спираючись на свій емоційний досвід, та за здатність розпізнавати різноманітність та особливості емоційних виявів людей. Управління власними емоціями та самомотивація допомагають контролювати свою поведінку в різних ситуаціях та спрямовувати розвиток конфліктів у потрібне русло. Вміння адекватно розпізнавати емоції оточуючих сприяє розвитку комунікативних навичок та ефективному розумінню невербальної інформації під час спілкування. Емпатія служить основою для побудови міцних дружніх стосунків.

Методика складається з 30 звітів. Учасникам пропонувалося відповісти на кожне твердження цифрою: випробуваний повинен був вказати - 3, якщо він повністю не згоден з твердженням, - 2, якщо він в основному не згоден з твердженням, що стосується його емоційної сфери, - 1, якщо він не згоден

частково. декларація; якщо випробуваний повністю згоден із твердженням, він ставив +3, якщо в основному згоден, то ставив +2, а якщо згоден лише частково, то відповідав +1.

Результати методу оброблені за допомогою ключа до нього. Бали нараховувалися за знаком. Кожен пункт відповідав одній із 5 шкал – компонентів емоційного інтелекту. Рівень часткового емоційного інтелекту, тобто інтелект за кожною шкалою, окремо визначався як низький з 7 або менше балів, як середній з 8 до 13 балів і як високий з 14 або більше балів. Загальний (інтегративний) рівень емоційного інтелекту визначався сумою показників парціального інтелекту і визначався як низький від 39 і нижче, як середній від 40 до 69 і як високий від 70 і вище. Ключ до методики визначення рівня емоційного інтелекту за Н. Холлом полягає в наступному:

Шкала 1 - пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25;

Шкала 2 - пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30;

Шкала 3 - пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22;

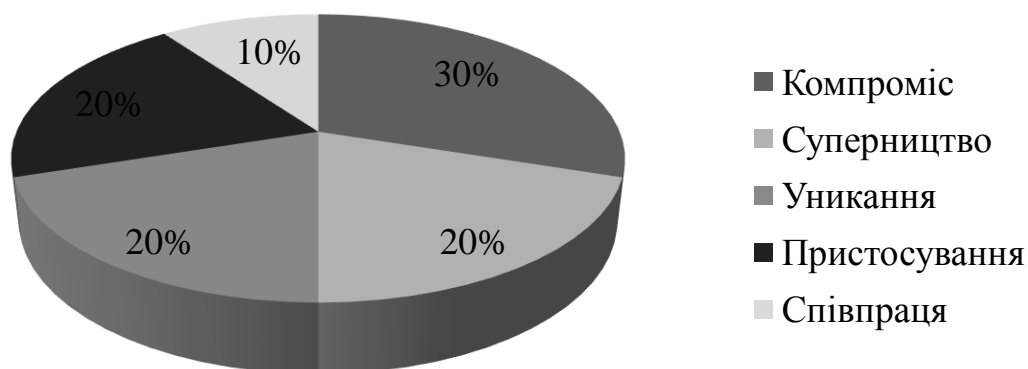
Шкала 4 - пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28;

Шкала 5 - пункти 12, 15, 24, 26, 27, 29. [11]

## **2.2 Результати та інтерпретація діагностики конфліктів в учнівському колективі**

Провівши дослідження, ми отримали наступні результати. У 6-А класі 30% піддослідних обрали своєю конфліктною поведінкою компроміс, 20% – суперництво, 20% – уникнення, 20% – пристосування, 10% – співпрацю. Для учнів 6 класу взаємна поступка – найзручніший вихід із конфлікту. Результати показано на рисунку 2.1. «Манера поведінки в конфлікті 6-А».

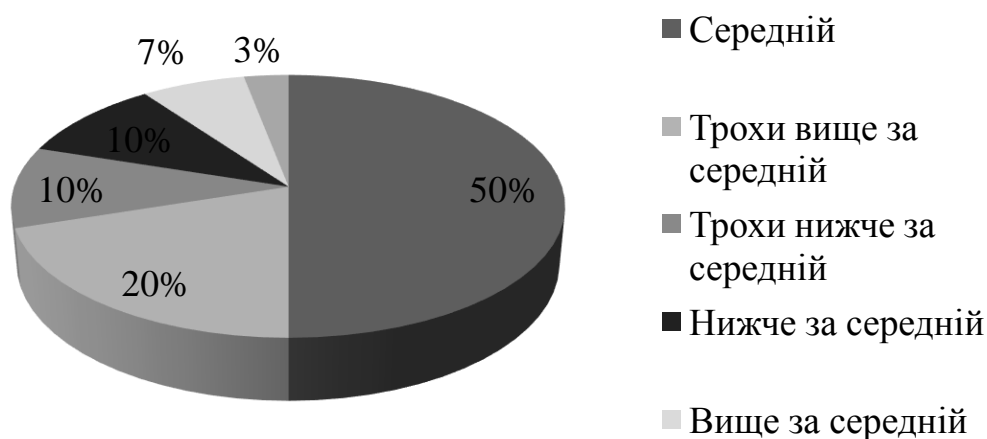
## 6-А



**Рис. 2.1.** Спосіб поведінки у конфлікті 6-А

За допомогою методики Андрєєва ми отримали наступні результати щодо рівня конфліктності особистості: 50% учнів мають середній рівень конфліктності, 20% учнів мають трохи вищий рівень конфліктності, ніж середній, 10% учнів мають трохи нижчий рівень конфліктності, ніж середній, 10% учнів мають рівень конфліктності нижчий за середній, 7% учнів мають рівень конфліктності вищий, ніж середній, і 3% (лише 1 учень) має високий рівень конфліктності. Загалом, спостерігається тенденція до середнього рівня конфліктності у особистості. Результати щодо рівня конфліктності у 6-А класі відображені на Рисунку 2.2. "Рівень конфліктності 6-А".

## Рівень конфліктності

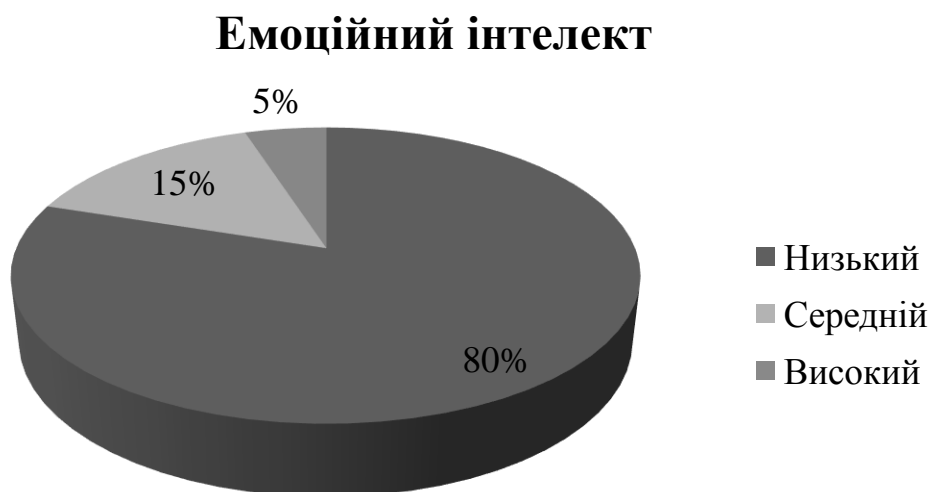


**Рис. 2.2.** Рівень конфліктності 6-А



Також ми досліджували емоційний інтелект учнів 6 класу і отримали такі результати: у них найкраще розвинені здібності до управління своїми емоціями, самомотивації та емпатії; на другому місці в розвитку емоційного інтелекту стоїть розпізнавання емоцій інших людей; емоційна обізнаність виявилася найгіршою[33].

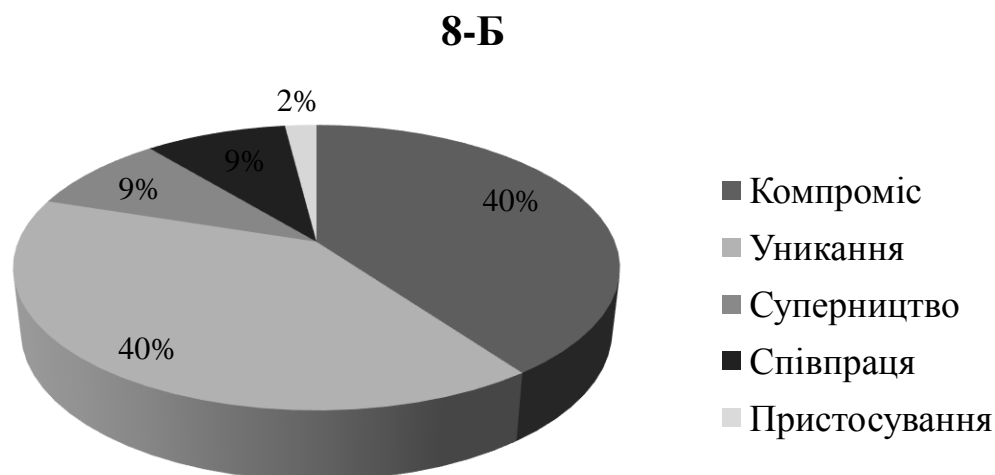
Більшість учнів (60%) мають низький рівень емоційної обізнаності, управління своїми емоціями, емпатії та розпізнавання емоцій інших людей. Самомотивація більшості учнів (60%) знаходиться на середньому рівні. Тільки 10% учнів досягли високих рівнів часткового емоційного інтелекту у всіх аспектах. 80% учнів мають низький рівень інтегративного емоційного інтелекту, 15% учнів мають середній рівень інтегративного емоційного інтелекту, а лише 1 учень (5%) має високий рівень емоційного інтелекту. Результати цих оцінок можна знайти на рисунку 2.3 під назвою "Рівень інтегративного емоційного інтелекту 6-А" [40].



**Рис.2.3.** Рівень інтегративного емоційного інтелекту 6-А

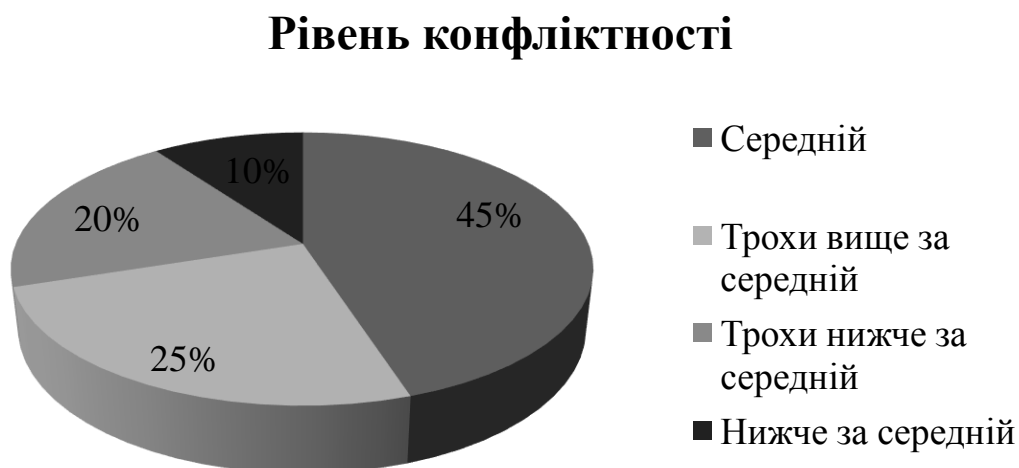
Компроміс і уникнення характерні для 8-класників як основні прийоми конфліктної поведінки. Компроміс обрали 40% студентів, уникнення – 40% студентів. Також було обрано суперництво та співпрацю. 9% учнів використовують як конфлікт суперництво, 9% учнів використовують

співпрацю. Прилад обрав лише 1 учень, а це 2%. (Рисунок 2.4. «Спосіб поведінки у конфлікті 8-Б»)



**Рис.2.4.** Спосіб поведінки у конфлікті 8-Б

За допомогою методики, що визначає рівень розвитку конфліктності, ми отримали наступні результати: 45% учнів 8-го класу мають середній рівень конфліктності, 25% мають рівень конфліктності трохи вище за середній, 20% мають рівень трохи нижче за середній і 10% мають рівень нижче за середній. Загалом, учні 8-го класу проявляють тенденцію до середніх та трохи нижчих показників конфліктності. Графічне відображення рівня конфліктності класу можна знайти на рисунку 2.5 під назвою "Рівень конфліктності 8-Б".



### Рис.2.5. Рівень конфліктності 8-Б

За результатами дослідження емоційного інтелекту у 8 класі можна сказати, що учні емоційно обізнані, дещо гірше справляються з самомотивацією, емпатією та розпізнаванням емоцій інших людей. У школярів найгірше розвинена здатність керувати емоціями.

Емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей у більшості учнів розвинена на низькому рівні (70%). Середній рівень складає 25%, високий рівень по цим шкалам складає 5%. [34]

Загальний рівень розвитку інтегративного емоційного інтелекту в учнів 8-го класу в основному представлений на низькому рівні (90%). Крім того, 10% учнів мають середній рівень емоційного інтелекту, що відповідає 4 учням. Ця інформація відображена на рисунку 2.6 під назвою "Рівень інтегративного емоційного інтелекту 8-Б".



Рис. 2.6. Рівень інтегративного емоційного інтелекту 8-Б

Порівнюючи два досліджувані класи, можна зробити висновок, що для учнів 6-8 класів характерний компроміс як вихід із конфліктної ситуації. На відміну від 6 класу, 8 клас також обирає уникання як стратегію конфліктної поведінки. На нашу думку, це не найкращий спосіб подолання конфлікту, оскільки основні протиріччя не можуть бути вирішені в уникненні, а це

означає, що ситуація не знайде розв'язку та зростатиме емоційна напруга у стосунках. При здійсненні компромісу інтереси учасників конфлікту можуть бути задоволені лише частково. У 6-му класі спостерігається більша кількість учнів, які обирають суперництво та пристосування, порівняно з 8-м класом. Таким чином, в 6-му класі діти більш гнучко вибирають свою позицію у конфлікті, тоді як у 8-му класі діти свідомо йдуть на компроміс або уникають конфліктів [39].

Серед учнів 6 і 8 класів показники ступеня конфліктності також дещо відрізняються. У 6 класі учні мають середній ступінь конфліктності, навіть вище середнього. У 8 класі учні мають середній ступінь конфліктності, навіть трохи нижче середнього. Так, у 8 класі рівень конфліктності серед підлітків має тенденцію до дещо зниження порівняно з 6 класом.

У учнів 6-го класу спостерігається дещо вищий рівень розвитку емоційного інтелекту. Самомотивація в цьому класі знаходиться на середньому рівні, тоді як учні 8-го класу мають низький рівень самомотивації, а також інших складових емоційного інтелекту. 10% учнів 6-го класу мають високі показники парціального емоційного інтелекту по всіх аспектах. У 8-му класі цей показник становить 5%. Більшість учнів 6-го класу мають низький рівень інтегративного емоційного інтелекту. Також присутній середній рівень інтегративного емоційного інтелекту. Лише 1 учень має високий рівень емоційного інтелекту. В загальному, учні 8-го класу в основному мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту, а 4 учні мають середній рівень [35].

Також варто відмітити, що в учнів 6-го класу найбільш розвинені навички управління власними емоціями, у порівнянні з учнями 8-го класу, у яких ці навички є найменш розвинутими. У 6-му класі емоційна обізнаність має найнижчі показники, тоді як у 8-му класі вона є найвищою. Отже, учні 6-го класу більше здатні керувати своїми емоціями, тоді як учні 8-го класу більш свідомі своїх емоцій.

Однак, обидва заняття вимагають покращення рівня емоційного інтелекту, який відповідає за здатність розуміти емоції інших людей, контролювати власні емоції, виявляти гарне ставлення до себе та оточуючих, а також має важливе значення для ефективного спілкування.

При постійному щоденному спілкуванні виникнення протиріч між людьми неминуче. Однак необхідно пам'ятати, що будь-яку ситуацію можна виправити мудрою поведінкою в конфлікті.

Реалізація потенційних позитивних можливостей конфліктів з'являється за умови успішного визнання їх цілеспрямованими, плідними як сайт зв'язків з громадськістю [25].

У процесі свого розвитку конфлікт проходить кілька стадій, які є обов'язковими. Тривалість етапів також різна. Але порядок у будь-якому конфлікті однаковий. Розглянемо тут найбільш загальноприйнятту систематику.

Передконфліктна ситуація. Це зростання напруги між потенційними суб'єктами конфлікту, викликане певними протиріччями. Суперечності, які завжди переростають у конфлікт. До поглиблення соціальної напруги призводять лише ті протиріччя, які потенційні учасники конфлікту сприймають як непримиренні. Але найчастіше на цьому етапі вже є певні передумови конфлікту. Якщо напруга у стосунках не переростає у відкриті конфлікти і таке зіткнення зберігається тривалий час, це називається потенційним або латентним (прихованим) конфліктом. Передконфліктну ситуацію можна умовно розділити на три фази розвитку, характеризуючи їх особливості у взаємовідносинах між сторонами:

1. Фаза виникнення протиріч щодо спірного об'єкта, супроводжується зростанням недовіри та соціального напруження. Сторони пред'являють односторонні або взаємні претензії, зменшують контакти і накопичують образ.

2. Фаза прагнення довести правомірність своїх домагань та звинувачення супротивника у небажанні вирішувати спірні питання

"справедливими методами". Сторони застигають у власних стереотипах, появляється упередженість і неприязнь у емоційній сфері.

3. Фаза руйнування структур взаємодії, перехід від взаємних обвинувачень до загроз. Агресивність зростає, формується образ ворога і починається активна боротьба з ним.

Отже, конфліктна ситуація поступово трансформується на відкритий конфлікт. Однак вони можуть довго існувати наодинці, вичікуючи і не переростаючи в конфлікт. Щоб конфлікт став реальним, необхідний інцидент.

Інцидент є формальним приводом, випадком прямого протистояння сторін. Інцидент може статися випадковим чином і може бути спровокований суб'єктом(ами) конфлікту, який виникає в результаті природного перебігу подій. Іноколи інцидент готується і провокується якоюсь «третьою» владою, яка має свої інтереси в планованому «чужому» конфлікті[26].

Можна виділити чотири типи інцидентів за їх характером виникнення:

1. Об'єктивні цілеспрямовані інциденти - інциденти, в яких сторони свідомо та цілеспрямовано діють для досягнення певних цілей або вирішення проблем.

2. Об'єктивні нецілеспрямовані інциденти - інциденти, які виникають внаслідок об'єктивних обставин і не мають явної цілі або спрямованості.

3. Суб'єктивні цілеспрямовані інциденти - інциденти, в яких людина свідомо вступає в конфлікт з метою вирішення своїх проблем або досягнення своїх цілей.

4. Суб'єктивні нецілеспрямовані інциденти - інциденти, які виникають випадково або без цілеспрямованості через зіткнення інтересів двох або кількох сторін.

Початок відкритого зіткнення між сторонами є наслідком конфліктної поведінки, під якою розуміють дії, спрямовані на те, щоб протидіяти стороні захопила, утримала спірний предмет або змусила опонента відмовитися або змінити свою мету. Конфліктологи розрізняють кілька форм конфліктної поведінки:

1. Активно-конфліктна поведінка - це прояви поведінки, спрямовані на активне викликання конфлікту або його ескалацію.

2. Пасивно-конфліктна поведінка - це форма поведінки, що виявляється у відповіді на виклик або конфліктну ситуацію, але з проявом пасивності, ухилення або уникання.

3. Конфліктно-компромісна поведінка - це форма поведінки, що передбачає пошук компромісу, спільного рішення або посередництва для вирішення конфлікту.

4. Компромісна поведінка - це форма поведінки, в якій сторони знаходять спільний згодний підхід або узгоджують рішення, що задовольняє обидві сторони.

### **2.3. Рекомендації щодо засобів та шляхів розв'язання конфліктів в учнівському колективі**

Конфлікти є частиною нашого життя. Як говорить стара приказка, істина народжується в суперечці. Конфлікти в шкільному середовищі не рідкість. Вони виникають в учнівських колективах з багатьох причин, серед яких прагнення до самоствердження, небажання сприймати чужу точку зору, відсутність комунікативних навичок, жорстокість підлітків, формування нової системи цінностей, світогляду в підлітковому віці та неконтрольовані емоційні спалахи. можна виділити.

Кожен конфлікт в певній мірі є унікальним. Можна виділити три основні фази у розвитку конфлікту:

Перехід конфлікту з латентного стану у відкрите протистояння сторін. Боротьба все ще ведеться з обмеженими ресурсами і носить локальний характер. Триває перша перевірка сили. І на цьому кроці ще є реальні можливості припинити відкриту боротьбу і вирішити конфлікт іншими методами[28];

Становище погіршується через подальше загострення суперечок. Кожна сторона намагається досягти своєї мети і перешкоджати діям противника, що

призводить до збільшення їх ресурсів. Можливості знайти компроміс майже вичерпано. Конфлікт стає непередбачуваним і важким у керуванні. Він доходить до піку і приймає форму повної війни, використовуючи всі можливі зусилля та засоби. Головною метою протистояння стає завдання максимальної шкоди супротивнику. Цю стадію також називають ескалацією конфлікту, оскільки конфлікт переходить від одного акту до іншого, втілюючи серію окремих дій і протидій з боку конфліктуючих сторін.

Кульмінація. Цей етап настає, коли ескалація конфлікту приводить одну або обидві сторони до дій, які суттєво пошкоджують спільну справу (або сімейні зв'язки, або дружні стосунки).

Кульмінація є найвищою точкою ескалації, коли стає очевидною необхідність зупинити подальше загострення відносин і посилення ворожих дій (за П. Лазаренком) та шукати альтернативні шляхи вирішення конфлікту.

Ескалація необов'язково закінчується кульмінацією. Тут має місце «межа терпимості», при перевищенні якого учасники конфлікту втомлюються від свого протистояння, виникає бажання якось залагодити розбіжності.

Вирішення конфліктів. Тривалість і гострота конфлікту залежить від цілей і установок сторін, ресурсів, засобів і методів боротьби, реагування на конфлікти середовища, символів перемоги і поразки, доступних (і мінус можливих) способів (механізмів) консенсусу. і т.д.

На певному етапі розвитку конфлікту ставлення протистоячих сторін до можливостей своїх колег і противника може істотно змінитися.

Однак настає час переоцінки цінностей, через нові стосунки, розстановку сил, усвідомлення реальної ситуації — неможливості досягнення цілей або надмірної ціни успіху. Все це стимулює зміну тактики і стратегії конфліктної поведінки. І тут конфліктуючі сторони починають шукати шлях до примирення, і запал боротьби зазвичай спадає. Відтоді фактично починається процес припинення конфлікту, що не виключає нових загострень [26].



На стадії управління конфліктом можуть мати місце такі можливі сценарії:

- Завдяки очевидній перевазі однієї сторони, вона здатна нав'язати умови припинення конфлікту менш сильній противниці.
- Боротьба триває до поразки однієї зі сторін.
- Боротьба стає витягнутою і безсилою через недостатні ресурси.
- Сторони роблять взаємні послаблення в конфлікті, витрачаючи ресурси, і не виявляючи явного (потенційного) переможця.
- Конфлікт може бути припинений під тиском третьої сторони.

Способи завершення конфлікту переважно полягають у зміні самої конфліктної ситуації або впливі на учасників, або зміні характеристик об'єкта, або застосуванні інших методів. Розглянемо деякі з цих способів:

- Усунення об'єкта конфлікту.
- Заміна одного об'єкта іншим.
- Виключення однієї сторони з учасників конфлікту.
- Циклічна заміна однієї зі сторін.
- Зміна характеристик об'єкта і поведінки учасників конфлікту.
- Отримання нової інформації про об'єкт або створення додаткових умов.
- Уникнення прямої або опосередкованої взаємодії між учасниками.
- Досягнення єдиного рішення учасниками або звернення до арбітражу з підпорядкуванням кожному його рішенням.

У завершальному етапі стадії владнання конфліктом зазвичай відбуваються переговори. Зазвичай однією з передумов початку переговорного процесу є укладання тимчасового перемир'я.

У переговорах сторони взаємно шукають компроміс та виконують різноманітні процедури, які включають:

1. Визнання наявності конфлікту;
2. Встановлення процедур, правил і норм;
3. Виявлення основних спірних питань;
4. Дослідження можливих варіантів вирішення проблеми;

5. Пошук угоди по кожному спірному питанню з метою оцінки та врегулювання конфлікту в цілому;

6. Виконання всіх узгоджених взаємних зобов'язань.

Переговорний процес може базуватись на методі компромісу, який передбачає взаємні поступки сторін, або на методі консенсусу, спрямованому на вирішення різноманітних проблем, що існують.

Ефективність методів переговорів і їх результати залежать не лише від взаємин між сторонами, але й від внутрішнього стану кожної зі сторін, їх взаємин з союзниками та іншими факторами, які не викликають конфліктів [27].

Постконфліктна фаза. Завершення прямого протистояння між сторонами, що завжди означає, що конфлікт повністю вичерпано. Рівень задоволення або незадоволення сторін мирними угодами, що стосуються ув'язнених, буде визначатися наступними факторами:

- Успішність досягнення бажаної мети під час конфлікту та наступних переговорів.
- Методи й засоби, використані у боротьбі.
- Розмір втрат, зазнаних сторонами.
- Рівень утиску і почуття власної гідності, які відчуває кожна сторона.
- Зняття емоційної напруги завдяки переговорам.
- Принципи, що лежали в основі переговорного процесу.
- Збалансованість інтересів сторін.
- Реакція соціального середовища на результати конфлікту.

Післяконфліктна стадія знаменує нову об'єктивну реальність: нову розстановку сил, нові відносини опонентів один до одного і до навколишнього соціального середовища; нове бачення існуючих труднощів і нову оцінку своїх рис і можливостей.

Історико-педагогічний аналіз проблеми управління студентськими конфліктами дозволяє дійти висновку, що певний час у психологічному та студентському середовищі заперечувалося існування конфліктів у житті

колективів, або негативні сторони цього явища заперечувались. Лише підкреслено.

Водночас розвивався погляд на конфлікти як на невід'ємну частину нормальних відносин у суспільстві. У рамках конфліктологічної проблематики робота вчених була зосереджена на вивченні конфліктів у групах школярів, конфліктологічної компетентності вчителя, педагогічного втручання в конфлікти, методів їх запобігання та вирішення[29].

Розв'язання конфлікту та його наслідки залежать від моделі поведінки, яку обирає підліток у конфлікті. Емоційна нестійкість, зумовлена природними психофізіологічними змінами в організмі підлітка, підвищує ризик виникнення конфліктної ситуації. Невеликий конфлікт, викликаний віковими особливостями, може перетворитися на величезну проблему, якщо конфліктуючі сторони неадекватно сприймають саму ситуацію виникнення протиріч, перебільшують значення відстоюваних принципів, перебільшують проблему і емоційно зриваються, поводяться нестримно.

Для запобігання виникненню конфліктів і успішного їх вирішення важливе значення набуває здатність особистості розуміти емоційну сторону міжособистісних стосунків і оволодівати прийомами регуляції своєї емоційної сфери. В учнівському колективі необхідно проводити регулярну профілактику конфліктів, покращувати соціально-психологічний клімат, щоб учень почувався якомога комфортніше, безпечніше та задоволеніше серед однокласників, що сприятиме процесу дорослішання[21].

Профілактика конфліктів полягає у запобіганні їх виникненню.

Основна ціль профілактики конфліктів полягає у створенні умов для діяльності та взаємодії, що сприяють уникненню негативного розвитку виникаючих протиріч.

Набагато легше попередити конфлікт, ніж конструктивно його вирішити. Попередження конфліктів, безсумнівно, важливе, воно вимагає менше зусиль, ресурсів і часу, а також запобігає мінімальним деструктивним наслідкам будь-якого конструктивно вирішеного конфлікту.

Конфліктну активність можуть проявляти різні сторони, включаючи учнів, вчителів, керівництво школи, органи управління та шкільних психологів. Робота у цій сфері може бути спрямована на чотири основні напрямки:

1. Створення об'єктивних умов, що запобігають виникненню та негативному розвитку передконфліктних ситуацій. Це включає доброзичливе, тепле, уважне ставлення вчителів до учнів, підтримку старшокласників, а також особистий приклад педагогів і батьків. Програма тренінгу "Толерантність" може бути використана для співпраці з вчителями, батьками та учнями.

2. Оптимізація організаційно-управлінських умов у школі. Це означає справедливий розподіл матеріальних і духовних ресурсів між вчителями та учнями, а також визнання їх досягнень шляхом похвали, винагороди і премій. Також важливо створити "ситуації успіху" для всіх учасників.

3. Подолання соціально-психологічних причин конфліктів. На цьому етапі можна розробити правила та процедури вирішення спірних питань, а також створити організацію, яка надає підтримку та поради для дітей, їх батьків та вчителів.

4. Попередження особистих причин конфліктів. Це включає проведення тренінгів, класних годин та методичних об'єднань вчителів на різноманітні теми, такі як "Тренінг спілкування", "Всі кольори, окрім чорного", "Я очима інших", "Я і ми", "Чужий серед своїх" та інші.

Потрібно одночасно вживати заходи профілактики для більшості конфліктів в загальноосвітній школі в усіх напрямках.

Ось кілька правил, які можна використовувати як з дітьми, так і з дорослими [22]:

Зверніть увагу на те, що іноді слова відрізняються від думок і відчуттів. Привертайте увагу до цього протиріччя і обговорюйте його відкрито.

Будьте уважними, щоб у вас або у інших людей не виникало прихованих неправильних припущень або установок. Відкрито обговорюйте їх, щоб було можливо виправити помилки.

Спробуйте створити відкрите спілкування. Виразно, але дипломатично передавайте свої думки та почуття.

Задавайте собі питання: чи відповідає те, що ви говорите, вашим справжнім бажанням, потребам та відчуттям? Якщо ні, то ваші інтереси можуть залишитися незадоволеними.

Не залишайте двозначності. Поясніть, що ви маєте на увазі. Якщо ви не впевнені, чи зрозуміли ваше повідомлення, попросіть конфліктуючу сторону повторити те, що ви сказали, щоб переконатися, що сприйняття було правильним. Якщо ви щось не зрозуміли з першого разу, не заперечуйте. Визнаючи, що ви чогось не зрозуміли, ви зберігаєте свою гідність і доводите собі, що ви чесні і що ви хотіли зробити все правильно з самого початку.

Навчіться слухати інших. Для цього виконайте такі кроки: слухайте зі співчуттям; зосередитися на темі розмови; шанобливо ставитися до мовця; уважно слухати, не засуджуючи; висловити свою думку щодо почутого. Показати людині, що вона дійсно слухає; познач те, що ти не зрозумів або в чому не впевнений; використовувати невербальні засоби для підтримки розмови (посмішка, кивок головою, зоровий контакт).

Одним із найважливіших завдань педагогічного колективу школи є запобігання конфліктам. Попередити конфлікт значно легше, ніж займатися його конструктивним вирішенням [23].

Після аналізу теоретичного дослідження щодо необхідності роботи з профілактики конфліктів в школі можна зробити наступні висновки:

1. Специфіка конфліктів між школярами визначається їх віковою психологією, тому важливо проводити діагностичні обстеження підлітків для виявлення їх особистісних особливостей. Результати діагностики слід використовувати при розробці психопрофілактичної роботи.

2. Міжособові і міжгрупові конфлікти негативно впливають на всі сфери шкільного життя, такі як навчання, соціальна адаптація, мотивація, емоційний стан і т.д.

3. Профілактика різних типів конфліктів в загальноосвітній школі має бути системною та охоплювати всі аспекти шкільного життя.

4. Важливо створювати умови діяльності і взаємодії, які сприяють конструктивному розвитку та вирішенню виникаючих протиріч і конфліктів.

Вирішення конфліктів серед студентів залежить від різних факторів, які впливають на хід конфлікту. Основні з них можна узагальнити наступним чином:

1. Свідомість про існування конфлікту і розуміння його сторонами. Це включає усвідомлення конфліктної ситуації та визнання протилежностей і антипатій між учасниками.

2. Визначення соціально-психологічних чинників, що впливають на внутрішню динаміку конфлікту. Це означає аналіз мотивів, інтересів, цінностей та інших факторів, які спонукають сторони до участі в конфлікті.

3. Розуміння причин і етапів формування суб'єктивного уявлення про конфліктну ситуацію.

4. Оцінка здатності учасників конфлікту до саморегуляції, контролю емоційних станів і стресостійкості.

5. Розвиток конфліктної компетенції у сторін конфлікту, яка включає в себе вміння ефективно регулювати конфліктні ситуації. Ці фактори, як вказують дослідники, такі як Б.І. Гасан, Л.А. Петровська, В.О. Джелалі, О.В. Джелалі, А.О. Лукашенко, О.М. Савчик, Волченко Л.П. та інші, мають значний вплив на задоволення або незадоволення сторін мирними угодами відносно студентських конфліктів.

Перш за все, важливо заспокоїтись, стримувати свої емоції та сконцентруватись. У ситуаціях конфлікту необхідно зберігати самоконтроль і контролювати свої слова. Під час розмови з іншою людиною слід утримувати погляд, уникаючи відволікання. Важливо підтримувати стабільний тон голосу

та уникати надмірної гучності. Як запобіжний захід можна свідомо говорити тихіше. Варто зібрати свої думки і чітко пояснити свою позицію опоненту. Речення можна починати з фраз "Мене хвилює..." або "Мені не подобається..."

Необхідно донести інформацію про свої почуття, потреби та бажання. Порядність обов'язкова. Не можна ображати людину лише тому, що ти на неї злий. Замість цього скажіть: «Мені не подобається, як зі мною так поводяться» або «Будь ласка, припини».

Слідкуйте за реакцією опонента. Залежно від того, як він поведеться, ви виберете інший стиль спілкування. Якщо конфлікт зайшов занадто далеко, можливо, варто звернути увагу класного керівника або батьків. Не варто відкладати вирішення конфлікту в часі, тому що емоційна напруга має властивість накопичуватися.

Під час вислуховування аргументів опонента слід активно слухати і намагатись зрозуміти його позицію. Пропонуйте конструктивні і раціональні варіанти вирішення складної ситуації, які сприятимуть збереженню взаємовигідних стосунків. Важливо відкрито і чесно висловлювати свої думки, нічого не приховуючи. Це допоможе уточнити стан ваших взаємин і розглянути можливості для подальшого розвитку, створення нової системи взаємодії.

Визнайте свої помилки. Це призведе до змін у структурі відносин з опонентом і допоможе сформувати позитивні комунікативні навички. Якщо ви відчуваєте потребу вибачитися, обов'язково зробіть це. Це приведе вас до примирення і звільнення від конфлікту. Якщо вони просять вас вибачитися, вибачте. Виберіть безпрограшну стратегію[36].

Він повертає негативні емоції в позитивне русло, шукає шляхи вирішення проблеми. Якщо конфлікт не вдається вирішити з першого разу, почекайте, поки ситуація почне змінюватися і ви відчуєте, що настав час спробувати знову вирішити спірні моменти. Людина не може весь час жити в стані емоційної напруги. Він все одно спробує помириться. Тому рано чи пізно ситуація вирішиться.

Не слід робити поспішних висновків про особу, оскільки ми мало знаємо про неї. Те, що ми спостерігаємо в конфлікті, лише одна сторона її особистості [38].

Учитель також може впливати на мирне вирішення конфліктів, якщо він володіє інструментами впливу на учнів і має авторитет серед них. Він може виступити посередником між двома конфліктуєчими сторонами і пояснити специфіку ситуації, оскільки має великий життєвий досвід, особливо у взаємодії зі студентами. Він одразу бачить ситуацію «зі сторони» і дає слушні поради учасникам конфлікту.

Для подолання конфліктів дуже важливим є вибір правильного способу взаємодії з людьми залежно від обставин, особистих якостей опонента, предмета дискусії. Для цього необхідно розвивати емоційний інтелект. Саме він дає людині розуміння того, як йому діяти і що говорити в залежності від мети, яку він ставить перед собою. Її дії мають бути усвідомленими, цілеспрямованими, емоціями керованими, а також уміти впливати на емоційний стан іншої людини, виявляти до неї розуміння, співпереживання та бачити шляхи вирішення конфлікту.

Запобігання формуванню і накопиченню розбіжностей в оцінках, поглядах і цілях серед членів колективу сприятиме уникненню конфліктних ситуацій.

Щоб уникнути конфліктної ситуації, необхідно постаратися знайти щось спільне, що з'єднає вас з опонентом: спільну рису характеру, спільний інтерес до чогось або спільні життєві цінності. Варто проявляти емпатію до партнера, поважати його і його судження, навіть якщо вони відрізняються від ваших. Не проявляйте активно агресію, не відповідайте агресією на агресію. Навпаки, постарайтеся переключити людину, розслабити, підняти настрій.

Необхідно покращувати психологічний клімат в учнівських колективах як один із обов'язкових заходів профілактики конфліктів. Це включає збільшення сплоченості групи, почуття належності до неї, спільні цінності учнів, їхні інтереси та спільну діяльність [37]. Це можна досягти шляхом



взаємної допомоги та спільного виконання навчальних завдань у групі, участі в конкурсах, де клас може проявити свою командну спроможність, таких як КВК або спортивні змагання. Також важливими є спільні екскурсії, поїздки, канікули, під час яких учні мають можливість більше спілкуватися один з одним в неформальній обстановці, ділитися враженнями від отриманого досвіду, а також спільні святкування днів народжень.

Класний керівник відіграє важливу роль у житті класу, впливаючи на ставлення дітей не лише до навчання, але й до один одного. Педагогічні методи класного керівника мають спрямовуватись на виховання в учнів таких якостей, як емпатія, повага до інших людей, їхніх почуттів і точки зору, дружелюбність, ввічливість, доброзичливість та люб'язність. Важливо протидіяти проявам агресії та насильства, а також формувати усвідомлення того, що клас - це одна команда, а не суперники, одна велика родина, де люди завжди готові допомогти один одному у складних ситуаціях. Класний керівник повинен також підтримувати зв'язок з батьками учнів. У разі серйозних конфліктних ситуацій варто з'ясувати, чи можуть проблеми походити з сімейного оточення, некоректного способу виховання з боку батьків.

### **Висновки до другого розділу**

Отже, щоб вирішити конфліктну ситуацію, необхідно пам'ятати правила безконфліктного спілкування та етики. Будь-який конфлікт можна вирішити, вибравши правильну стратегію поведінки.

Нами було проведено емпіричне дослідження особливостей конфліктів в учнівському середовищі. У дослідженні брали участь підлітки 6-8 класів. Ми провели порівняльний аналіз психологічних рис, притаманних цим учням. Ми досліджували їхню стратегію конфліктної поведінки, рівень конфліктності та емоційний інтелект.

У учнів 6 і 8 класу можна спостерігати використання таких стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, як компроміс. Значно більшою популярністю серед учнів 8 класу користується стратегія уникання. У підлітків

спостерігається середній рівень особистісної конфліктності, причому учні 8 класу проявляють меншу конфліктність, що підтверджує використання ними стратегії уникання конфліктів.

Емоційний інтелект принципово низький в обох класах. У 6 класі середні показники емоційного інтелекту дещо вищі. 6-й клас краще керує власними емоціями, а 8-й клас більш емоційно усвідомлює. Проте обидва класи потребують підвищення рівня емоційного інтелекту, який відповідає за вміння розуміти емоції інших людей, керувати своїми емоціями, відповідає за ставлення до себе та оточуючих, а також за здатність до повноцінного спілкування. як навички, що допомагають ефективно вирішувати конфлікти.

Оскільки учні мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту, можна зробити висновок, що причиною конфліктів у шкільних колективах є не стільки конфліктність учнів, скільки їхній недостатній рівень емоційної зрілості. Головні причини конфліктів в шкільних колективах можуть бути пов'язані з незрозумінням емоційних проявів інших людей, неприйняттям їхніх емоційних потреб, неумінням керувати власними емоціями, зокрема негативними, такими як гнів, роздратування, злість, неумінням зробити висновки з життєвих ситуацій, обмеженим життєвим досвідом, зокрема емоційним досвідом, а також недостатньою гнучкістю в конфліктних ситуаціях.

## ВИСНОВКИ

У даній роботі представлено теоретико-емпіричний розгляд особливостей конфліктів в учнівському колективі та засоби їх розв'язання. Відповідно до завдань дослідження, ми можемо сформулювати наступні висновки:

1) здійснено теоретичний аналіз загальної психолого-педагогічної літератури щодо виявлення особливостей конфліктів в учнівському колективі. За останні роки в конфліктології взагалі вийшло чимало публікацій, присвячених управлінню конфліктами, і суперечки навколо цього питання в педагогіці не вщухають. Закріплено терміни ініційований, керований, контрольований, спланований, організований, спроектований та інші конфлікти. Ця форма практичної роботи з групами відома психологам з 30-х років минулого століття і з так званого групового методу «вибуху», який успішно застосовував А. З. Макаренко для зміни негативних неформальних лідерів у молодіжних групах.

Виявлено, що в основі конфлікту часто лежать протиріччя, підпорядковані певним закономірностям, соціальним педагогам слід не «боятися» конфліктів, а, зрозумівши суть їх виникнення, використовувати конкретні механізми впливу для їх успішного вирішення в різних сферах педагогічні ситуації.

При постійному щоденному спілкуванні виникнення протиріч між людьми неминуче. Однак необхідно пам'ятати, що будь-яку ситуацію можна виправити мудрою поведінкою в конфлікті.

2) експериментально перевірили проблему конфліктів в учнівському колективі. Ми провели емпіричне дослідження особливостей конфліктів в учнівському середовищі. Ми зробили порівняльний аналіз психологічних особливостей, притаманних цим учням[42]. Ми провели дослідження, що стосувалося стратегії поведінки, рівня конфліктності та емоційного інтелекту учнів.

За результатами дослідження, можна зробити висновок, що виникнення конфліктів в учнівських колективах залежить не стільки від конфліктності самого учня, а від його емоційної незрілості. Головними причинами конфліктів у учнівських колективах можуть бути нерозуміння емоційних проявів інших людей, нерозуміння їхніх потреб у емоційній підтримці, невміння керувати власними емоціями, зокрема негативними, такими як гнів, роздратування і злість, невміння робити висновки з різних життєвих ситуацій, недостатній життєвий досвід, зокрема емоційний, а також нестача гнучкості в конфліктних ситуаціях.

3) надали рекомендації щодо засобів та шляхів розв'язання конфліктів в учнівському колективі. Перш за все, потрібно заспокоїтися, вгамувати емоції і зосередитися. У конфліктній ситуації слід зберігати самовладання, контролювати свої слова. Розмовляючи з людиною, необхідно дивитися їй в очі, не відводячи погляду. Тембр голосу не повинен підніматися занадто високо, як і гучність. Щоб цього не сталося, можна навмисно говорити тихіше. Необхідно зібратися з думками і пояснити опоненту свою позицію. Речення слід починати зі слів: «Мене заважає...», «Мені не подобається...»[41].

Якщо вчитель має авторитет серед учнів і володіє інструментами впливу на них, він також може сприяти мирному вирішенню конфліктів. Він може виступати посередником між сторонами, пояснювати особливості ситуації, оскільки він має значний життєвий досвід, зокрема взаємодії з учнями. Вчитель може побачити ситуацію з незалежної позиції та надати корисні поради учасникам конфлікту. Розуміння причин виникнення конфліктів та успішне використання механізмів їх управління можливе лише за умови володіння майбутніми вчителями знаннями та вміннями відповідних особистісних якостей, знань і вмінь.

Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається також тим, наскільки вчитель бажає пасивно чи активно задовольнити свої інтереси та інтереси іншої сторони, діючи спільно чи самотійно.

Для вирішення проблем, які виникають у педагогічного колективу, кожному його учаснику необхідно набути необхідного рівня теоретичних знань і практичних навичок поведінки в конфліктних ситуаціях, а також знання про причини конфліктів і шляхи їх вирішення. Конфлікт став домінантою суспільних відносин. Він присутній як у явній, так і в латентній формах. Вона пронизує тканину міжособистісних стосунків у педагогічному колективі. Конфлікт виникає навіть там, де є співпраця та злагода. Головна проблема – повернення до безконфліктного стану.

Потрібно навчитися жити з конфліктом, розпізнавати його стимулюючу дію, коли він розвивається в певних межах, і усвідомлювати його деструктивну природу, коли він переходить межу. Представники ранніх шкіл менеджменту, особливо прихильники школи людських відносин, вважали конфлікт ознакою неефективної організаційної діяльності та поганого колективного управління.

Тому, для вирішення ситуації конфлікту, важливо згадувати про правила мирного спілкування та етики. При виборі правильної стратегії поведінки можна здолати будь-який конфлікт.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айсмонтас Б. Б. Педагогічна психологія: Електронний курс. URL: [http://www.ido.rudn.ru/psychology/pedagogical\\_psychology/](http://www.ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/) (дата звернення 29.12.2022).
2. Александрова Є.У. Соціально-трудоі конфлікти: шляхи розв'язання. Промінь, 1993. 346с.
3. Андриаді І.П. Основи педагогічного майстерності. Навчальний посібник для студентів середовищ.пед.учеб. закладів. Видавничий центр «Академія», 1999. 160с.
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.І. Конфліктологія: Підручник для вузів. 551с.
5. Бандурка А.М., Друзь В. А. Конфліктологія: Навч. посібник для вузів. Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. - 355 з.
6. Ващенко І.В., Кляп М. І. Конфліктологія та теорія переговорів: навчальний посібник. Мукачево: Вид-во ЗакДУ, 2011. - 350 с.
7. Винославська О. В., Малигіна М. П. Людські стосунки: навчальний посібник. К. : Вид-во освіти і науки України, Нац. універ. Ун-т України Київ. Політехн. Ін-т. 2006. 142 с.
8. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості подолання конфліктних ситуацій в середовищі старшокласників - досвід шкільної медіації. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2018. № 1 (45). С. 88–98.
9. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: монографія. Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 200 с.
10. Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності. Монографія. Луганськ: Вид-во "Ноулідж", 2013. - 175 с.

11. Громова О.Н. Конфліктологія. Курс лекцій. Асоціація авторів видавців «Тандем». 2001. 320с.
12. Дискусії. Проблеми конфліктології. *Соціологічні дослідження*. 1993. № 9. С. 52-57.
13. Дмитрієв А.В. Конфліктологія. Гардаріки. 2002.320с.
14. Добрович Г.Б. Вихователю про з психологію та психогігієну спілкування.1986. 250 с.
15. Донченко Е.А., Титаренко Т. М. Особистість: конфлікт, гармонія. Політиздат України, 1989. 156с.
16. Жутикова Н.В. Вчителю практику психологічної допомоги.1988. 300с.
17. Карамушка Л.М. Управлінські конфлікти: словник-довідник термінів з конфліктології. Київ. Чернівці: ЧДУ, 1995.
18. Конфлікти в підлітковому віці: причини, особливості, шляхи розв'язання. Н.В.Григоренко. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2016.
19. Конфлікти в школі: причини, наслідки, шляхи вирішення. О.О.Бондар. Видавничий дім. Основа. 2018.
20. Конфліктологія в педагогічці. Л.І.Лебедева. Видавництво. Лабіринт. 2021.
21. Корнеліус Х., Фейр Ш. Виграти може кожен. Як вирішувати конфлікти. Стрингер, 1992. 216 с.
22. Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харківський нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2006. 24 с.
23. Масименко С.Д., Забродський М.М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). К.: Плавник, 2005. 112 с. (серія "Психол. інструментарій").

24. Овчарова Р.В. Технології практичного психолога освіти: Навчальний посібник для студентів вузів і практичних працівників. ТЦ «Сфера», 2000. 448 с.
25. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації. Монографія. Чернівці: Книги-XXI, 2009. 528 с.
26. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 695 с.
27. Пасніченко А.Е. Психометричні основи психодіагностики: Навчально-методичний посібник. Чернівці: Вид-во Рута, 2006.
28. Персоналізований підхід в управлінні педагогічним колективом школи/ Т.В. Рогова Х.: Нове слово. 2006. 298 с.
29. Пов'якель Н. І., Котлова Л. О. Ціннісні орієнтації у подоланні конфліктних форм поведінки студентів. Монографія. Умань. Жовтий О. О., 2011. 143 с.
30. Поліщук С. А. Методичний довідник з психодіагностики: Навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во Університетська книга, 2009. 112 с.
31. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психол. імені Г. С. Костюка НАПН України*. Т. 1. Вип. 44. Київ : Вид-во Фенікс, 2016. С. 138–143.
32. Практикум з вікової психології: Навч. посібник / під ред. Л. А. Головей, Є. Ф. Рибалко. 2008. 688 с.
33. Практикум із загальної психології. За ред. Т.І. Пашукової. Київ: Вид-во Знання, КОО, 2000. 204 с.
34. Прихожан А. М. «Причини, профілактика і подолання тривожності». Ж.П. «Психологічна наука і освіта» 1998.
35. Прихожан А. М. Вивчення особистісної тривожності в контексті теорії Л.І. Божович / Формування особистості в онтогенезі. 1991. 98 с.
36. Прихожан А. М. Причини, профілактика і подолання тривожності. *Психологічна наука та профілактика*. 2001. №2, С.11-17.



37. Прихожан А. М. Психологія тривожності: дошкільний та шкільний вік. 2007. 192 с.
38. Прихожан А. М. Тривожність у дітей та підлітків: психологічна природа та вікова динаміка. 2000. 304 с.
39. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: *збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 жовтня 2021 року)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 348 с.
40. Психологічний словник / Під ред. В. П. Зінченко, Б. Г. Мещерякова. 2006. 479 с.
41. Психологічні тести / під ред. А. Кареліна: в 2 т. Херсон: Вид-во Фоліо, 2006. Т.1. 312 с.
42. Психологічні аспекти управління конфліктами в шкільному колективі. І.І.Мельник. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2019.
43. Психологічні особливості конфліктів учнівського віку. О.В.Чорна. ТОВ "Торсінг Плюс", 2017.
44. Психологія конфлікту в шкільному колективі Д.О.Журкевич. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015.
45. Психологія особистості: Словник-довідник за ред. П.П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Вид-во Рута, 2001. 320 с.
46. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: Вид-во Либідь, 2001. 390 с.
47. Райгородський Д. Я. Практична психодіагностика. Методика і тести. Навчальний посібник. 2008. 672 с.
48. Риданова І.І. Основи педагогіки спілкування. 1998. 341с.
49. Робер М. А., Тильман Ф. Психологія індивіда і групи. Прогрес, 1988. 142с.
50. Розанов В.В. Психологія керування. «Бізнес-Школа». 1997. 192с.

51. Розв'язання конфліктів в шкільному колективі: практичний посібник. О.А.Кириченко, О.О.Іщенко. Видавництво "Освіта", 2020.

52. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології. Київ: Вид-во Кондор, 2005. 276 с.

53. Семенов В. А. Історія зарубіжної конфліктології. У 2 т. 2-ге вид. випр. та дод. Вид-во Юрайт, 2018.

54. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. заг. ред. Панок В. Г., Левченко К. Б. Київ: МЖПЦ "Ла Страда. Україна", 2014. - 84 с.

55. Троцького Г.В., Боданська О.Я. Основи школознавства. Харків, 1998.

56. Туріщева Л.В. Психологія управління. Л.В. Туріщева, Мушинський В.П. К.: Вид група "Основа", 2005. 160 с.

57. Управлінська діяльність керівника школи. Навч. посібник для директорів шкіл та ф-тів підготовки і підвищення кваліфікації менеджерів освіти. Під ред. проф. М.В. Гадецького, проф. В.В. Шпалінського. Харків: ІПО ХДПУ ім Г.С. Сковороди, 1997.

58. Харламова І. Діловий етикет для школи. Бібліотека "Шкіл світу".К.: Вид. дім "Шкільний світ", 2006. 128 с.

59. Цибалюк І.М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. 2-ге вид., випр. та доп. К.: ВД "Професіонал", 2007. 464 с.

60. Шкільна служба порозуміння: досвід упровадження медіації в Луганській області. Байдик В., Волченко Л., Демчук С. та ін. Харків: "Друкарня Мадрид", 2018.104 с.

61.Cardaciotto L. The assessment of present-moment awareness and acceptance: The Philadelphia mindfulness scale. Assessment. 2018. Vol. 15(2). 204s.

62. Carr A. Evidence for the efficacy and effectiveness of systemic family therapy. In: Wampler KS, McWey LM, eds. The Handbook of Systemic Family Therapy.1st ed. Wiley. 2020.P. 119–146.

63. Chickering, A.W. and Gamson, Z.F. Seven principles for good practice in undergraduate education. *AAHE Bulletin*, 39(7), 1987. P. 3–7.

64. Mead G.H. *The philosophy of the present* / ed. By A. Murphy. Chicago. 2021.

65. Miller P., Ingham J., Davidson S. *Live events, symptoms and social support*. 2020.

66. Moos R. *Life transitions and crises: A conceptual overview. Coping with life crises: An integrated approach*. New York: Plenum, 2020. P. 28–33.

67. Moss R., Schaeffer J. *Life transitions and crises*. New Yor. 2021.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Методика «Вивчення психологічного клімату колективу»

Інструкція. Прочитайте уважно кожне твердження і оцініть його по відношенню до вашого класу за наступними варіантами:

А - абсолютно згоден з цим;

Б - згоден з цим

В - згоден, але не зовсім;

Г - не згоден з цим;

Д - абсолютно не згоден з цим

1. Учні нашого класу готові виконати будь-яке громадське доручення?
2. Учні нашого класу люблять та бажають вчитися?
3. Учні нашого класу добре ставляться один до одного?
4. Учні нашого класу рідко сваряться між собою?
5. Учні нашого класу завжди допомагають один одному?
6. Учні нашого класу часто бувають разом у вільний час?
7. Учні нашого класу активно беруть участь в громадській роботі?
8. Учні нашого класу задоволені результатами своєї роботи?
9. Учні нашого класу завжди рахуються з думкою інших?
10. Всі позакласні заходи проходять у нас весело та завзято?
11. Учні нашого класу гостро реагують на успіхи і невдачі один одного в навчанні?
12. Учні нашого класу дружні та доброзичливі?

Обробка результатів

Підраховується кількість балів за кожним з питань за допомогою ключа.

Позначення характеру	Зміст відповіді	ББали
----------------------	-----------------	-------

відповіді в анкеті		
А	абсолютно згоден з цим;	
Б	згоден з цим	
В	згоден, але не зовсім;	
Г	не згоден з цим;	
Д	абсолютно не згоден з цим	

Обчислюється величина, що характеризує психологічний клімат (С):

$$C = \sum S / n, \text{ де}$$

$\sum S$  - сума балів усіх учнів,  $n$  - число учнів.

Інтерпретація результатів

В цілому величина С, що характеризує психологічний клімат, може приймати значення в діапазоні від 12 до 60. Середній показник – 36.

12-28 балів - психологічний клімат в колективі несприятливий.

29-45 балів - психологічний клімат в колективі помірно сприятливий, але існує вірогідність виникнення проблемних ситуацій в міжособистісних стосунках;

46-60 балів - сприятливий психологічний клімат в колективі, для учнів характерні взаємодопомога, взаємовиручка, відчуття колективної відповідальності.

## Фрейбургська анкета агресивності для підлітків

У даній анкеті необхідно обвести кружком «так», якщо ця відповідь на відповідне питання має до тебе ставлення чи «ні», якщо питання тебе не стосується.

1. Я знаю, що хлопці за моєю спиною говорять про мене погано?
2. Я рідко даю здачу, коли мене б'ють?
3. Я швидко втрачаю самовладання, однак, також швидко заспокоююся?
4. Якщо мені при розміні грошей дають на один рубль більше і якщо з його беру, то пізніше мучать докори сумління?
5. Я можу так рассвірепеть, що буду, наприклад, бити все підряд?
6. Чесно кажучи, мені іноді приносить задоволення мучити інших?
7. Якщо по відношенню до мене хтось чинить несправедливо, то я бажаю йому на покарання?
8. Я вірю в те, що за зло можна відплатити добром, і відповідно до цього я дію?
9. Якщо грубо звертаюся до кого-небудь з моїх друзів, то ми разом думаємо про покарання?
10. У мене іноді бувають труднощі з батьками?
11. Собака, яка не слухається, заслуговує удару?
12. З хлопцями, які привітніше, ніж я міг очікувати, я тримаюся обережно?
13. Якщо я повинен для захисту своїх прав застосувати фізичну силу, то я так і роблю?
14. У мене часто бувають розбіжності з іншими?
15. Мені здається, що велика частина поганих вчинків одного разу буде покарана?
16. Коли я розлючений, я охоче звільняюся від цього стану під час фізичної роботи?

17. Раніше я іноді охоче мучив інших, наприклад, вивертав руки, смикав за волосся і т.д.?

18. Іноді я собі уявляю, які жахи мали б відбутися з тими, хто несправедливий?

19. Я можу пригадати, що одного разу був так розсерджений, що взяв першу опинилася під рукою річ і розірвав або розбив її?

## Опитувальник для вивчення темпераменту Я.Стреляу

Пропоновані питання ставляться до різних властивостей темпераменту. Відповіді на ці питання не можуть бути гарний або поганими, тому що кожен темперамент має свої достоїнства. Відповідати на питання треба в тій послідовності, у якій вони розташовані, не повертаючись до раніше даних відповідей. На кожне питання варто дати одну із трьох відповідей: «так», «ні», або «не знаю» (?). Відповідь «не знаю» варто давати тоді, коли важко зупинитися на «так» або «ні».

### Питання

1. Чи відносишся ти до людей, які легко зав'язують знайомства з іншими людьми?
2. Чи можеш ти втриматися від виконання дії до того моменту, коли буде дане відповідне розпорядження?
3. Чи достатній короткий відпочинок для того, щоб пройшло твоє стомлення, викликане роботою?
4. Чи можеш ти працювати в несприятливих умовах?
5. Чи втримуєшся ти в процесі суперечки від емоційних аргументів, що не стосуються до справи?
6. Чи легко тобі повертатися до колишньої роботи після довгої перерви (відпустки, канікул)?
7. Чи забуваєш ти про своє стомлення, коли поглинений роботою?
8. Чи можеш ти терпляче очікувати моменту завершення роботи, що ти доручив комусь?
9. Однаково чи легко ти засинаєш, якщо лягаєш спати в різний час?
10. Чи вмієш ти «зберігати секрет», якщо тебе про це просять?
11. Чи легко тобі відновити роботу, що ти не виконував протягом декількох тижнів або місяців?
12. Чи вмієш ти терпляче пояснювати?
13. Чи любиш ти роботу, що вимагає розумових зусиль?



14. Чи відчуваєш ти почуття сонливості й нудьгу в процесі виконання монотонної роботи?

15. Чи легко ти засинаєш після сильних переживань?

16. Чи можеш ти, якщо буде потреба втриматися від демонстрації своєї переваги?

17. Чи ведеш ти себе як звичайно в присутності незнайомих людей?

18. Чи легко тобі стримати злість або гнів?

19. Чи зберігаєш ти цілковите самовладання у випадку невдач?

20. Чи можеш ти якщо буде потреба пристосувати свою манеру триматися до особливостей поведження інших членів групи?

21. Чи охоче ти берешся за виконання відповідальних функцій?

22. Чи міняється твій настрій під впливом оточення?

23. Чи зберігаєш ти віру в себе у важкі хвилини?

24. Чи говориш ти так само вільно, як завжди, у присутності людини, чия думка для тебе важливо?

25. Чи залишаєшся ти спокійним у випадку несподіваних змін у розпорядку дня?

26. Чи швидко ти знаходиш потрібну відповідь?

27. Чи можеш ти залишатися спокійним чекаючи важливого для себе рішення (прийом до навчального закладу, поїздка за кордон)?

28. Чи легко в тебе проходять перші дні відпустки, канікул і т.п.?

29. Ти спритний?

30. Із чи легкістю ти пристосовуєш свою ходу або те, як ти їси, до тому, хто це робить повільніше?

31. Чи швидко ти засинаєш, лягаючи відпочивати?

32. Чи охоче ти виступаєш на зборах, заняттях?

33. Чи легко в тебе псується настрій?

34. Чи легко тобі перервати роботу, якою ти зайнятий?

35. Чи можеш ти помовчати, щоб не заважати іншим?

36. Чи можеш ти не «піддаватися на провокацію»?

37. Чи легко ти спрацьовуєшся з іншими людьми?
38. Чи завжди ти зважуєш всі «за» й «проти» перед ухваленням важливого рішення?
39. Чи можеш ти простежити від початку до кінця хід міркувань автора, читаючи яку-небудь книгу?
40. Чи легко тобі зав'язати розмову з попутниками?
41. Чи можеш ти утриматися від вступу в суперечку, якщо знаєш, що це ні до чого не приведе?
42. Чи охоче ти берешся за роботу, що вимагає великої точності рухів?
43. Чи можеш ти змінити ухвалене рішення, якщо думка інших не збіглася з твоєю?
44. Чи швидко ти звикаєш до нової організації праці?
45. Чи можеш ти попрацювати вночі, якщо вдень теж працював?
46. Чи швидко ти читаєш художню літературу?
47. Чи швидко ти відмовляєшся від своїх планів через перешкоди?
48. Чи можеш ти тримати себе в руках у тих ситуаціях, які цього вимагають?
49. Чи легко ти просипаєшся?
50. Чи можеш ти стриматися від негайної імпульсивної реакції?
51. Чи можеш ти працювати в умовах шуму?
52. Чи можеш ти якщо буде потреба не говорити всієї правди прямо в очі?
53. Чи вмієш ти стримувати хвилювання перед іспитом, розмовою з начальством і т.п.?
54. Чи швидко ти звикаєш до нового оточення?
55. Чи любиш ти розмаїтість і часту зміну обстановки?
56. Чи досить тобі нічного сну для повного відновлення сил, якщо вдень ти виконав важку роботу?
57. Чи уникаєш ти занять, які вимагають виконання різноманітних дій протягом короткого часу?
58. Чи справляєшся ти з більшістю виникаючих труднощів самостійно?

59. Чи очікуєш ти, поки інші висловиться, перш ніж почати говорити самому?

60. Чи кинувся б ти у воду, щоб урятувати потопуючого, якби вмів плавати?

61. Чи здатний ти до напруженої роботи (навчання)?

62. Чи можеш ти втриматися від зауважень, якщо вони недоречні?

63. Чи надаєш ти значення постійному робочому місцю, місцю за столом, на лекціях і т.п.?

64. Чи легко ти переключаєшся з виконання однієї діяльності на іншу?

65. Чи завжди ти ретельно зважуєш всі наслідки перед тим, як зважитися на щось важливе?

66. Чи буває, що ти бурхливо реагуєш на чужу брутальність?

67. Чи легко тобі стриматися, щоб не поцікавитися чужими справами, не заглянути в чужі папери?

68. Чи нудно тобі виконувати одноманітні, стереотипні дії?

69. Чи легко тобі дотримуватися правил поведінки в громадських місцях?

70. Чи вмієш ти втримуватися під час розмови, виступу або відповіді від непотрібних рухів, жестикуляції?

71. Чи любиш ти жваву обстановку навколо себе?

72. Чи любиш ти виконувати роботу, що вимагає великих зусиль?

73. Чи здатний ти протягом тривалого часу концентрувати свою увагу на виконуваній діяльності?

74. Чи любиш ти роботу (заняття), що вимагає швидких рухів?

75. Чи володієш ти собою у важкі хвилини життя?

76. Чи відразу ти встаєш після того, як прокинешся?

77. Чи можеш ти, виконавши доручену тобі роботу, терпляче чекати, коли закінчать роботу інші?

78. Чи дієш ти так само впевнено, як завжди, після того як побачив щось неприємне (прикре, образливе)?

79. Чи швидко ти переглядаєш щоденну пресу?

80. Чи трапляється, що ти говориш так швидко, що тебе важко зрозуміти?
81. Чи можеш ти нормально працювати, якщо не виспався?
82. Чи можеш ти працювати тривалий час без перерви?
83. Чи можеш ти працювати, якщо в тебе болить голова, зуби й т.п.?
84. Чи можеш ти довести спокійно свою роботу до кінця, коли знаєш, що твої товариші чекають тебе або розважаються?
85. Чи швидко ти відповідаєш на несподівані питання?
86. Чи швидко ти говориш?
87. Чи можеш ти спокійно працювати, якщо повинні прийти гості?
88. Чи легко ти міняєш свою точку зору під впливом переконливих аргументів?
89. Чи терплячий ти?
90. Чи можеш ти пристосуватися до темпу роботи людини, що набагато повільніше тебе?
91. Чи можеш ти організувати свою роботу так, щоб у той самий період часу виконати трохи сумісних один з одним справ?
92. Чи міняється твій похмурий настрій у веселій компанії?
93. Чи можеш ти без особливої напруги одночасно робити кілька справ?
94. Чи зберігаєш ти цілковите самовладання, ставши свідком нещасного випадку на вулиці?
95. Чи любиш ти роботу, виконання якої вимагає великої точності рухів?
96. Чи зберігаєш ти цілковите самовладання, якщо страждає близька тобі людина?
97. Чи покладаєшся ти на себе у важких ситуаціях?
98. Чи відчуваєш ти себе вільно у великій компанії або серед незнайомих людей?
99. Чи можеш ти відразу ж перервати розмову, якщо цього вимагає ситуація (наприклад, початок сеансу, збори, лекції)?
100. Чи легко ти пристосовуєшся до того, як працюють інші?
101. Чи любиш ти часто міняти вид занять?

102. Чи прагнеш ти взяти ініціативу у свої руки, якщо відбувається щось несподіване?

103. Чи втримуєшся ти від сміху в невідповідний момент?

104. Чи відразу ти повністю включаєшся в роботу?

105. Чи виступаєш ти проти того, із чим не згодний?

106. Чи можеш ти впоратися зі станом тимчасової депресії?

107. Чи засинаєш ти як звичайно, якщо сильно стомлений розумовою роботою?

108. Чи можеш ти довго чекати, не дратуючись (наприклад, у черзі)?

109. Чи втримуєшся ти від втручання, якщо знаєш, що воно ні до чого не приведе?

110. Чи можеш ти холоднокровно підшукувати аргументи в процесі бурхливої суперечки?

111. Чи відразу ти знаходиш потрібне рішення при несподіваній зміні ситуації?

112. Чи можеш ти не шуміти, якщо тебе просять про це?

113. Без особливих угод чи ти погоджуєшся на те, щоб піддатися неприємним медичним процедурам?

114. Чи можеш ти працювати з більшою напругою сил, інтенсивно?

115. Чи охоче ти міняєш місце відпочинку, розваг?

116. Чи важко тобі пристосуватися до нового розпорядку дня?

117. Чи поспішаєш ти за допомогою у випадку несподіваних подій?

118. Чи втримуєшся ти від непотрібних вигуків або жестів, спостерігаючи спортивні змагання, виступи в цирку й т.п.?

119. Чи любиш ти роботу (заняття), де доводиться розмовляти з багатьма людьми?

120. Чи контролюєш ти вираження свого обличчя (гримаси, іронічна посмішка й ін.)?

121. Чи подобається тобі робота, що вимагає активних фізичних вправ?

122. Чи вважаєш ти себе людиною відваженою?

123. Чи міняється в тебе голос ( чи важко тобі говорити) у незвичайній ситуації?

124. Чи вмієш ти впоратися з бажанням усе кинути у випадку невдачі?

125. Чи можеш ти протягом тривалого часу сидіти (стояти) спокійно, якщо тебе просять про цьому?

126. У стані чи ти стримувати свій сміх, якщо знаєш, що це може когось зачепити?

127. Чи легко твій сумний настрій перемінюється радісним?

128. Чи важко тебе вивести з рівноваги?

129. Чи легко тобі дотримувати всі прийняті у твоєму оточенні умовності?

130. Чи любиш ти виступати привселюдно?

131. Чи приступаєш ти до роботи відразу, без тривалої підготовки?

132. Чи готовий ти поспішати на порятунок піддаючи ризику власне життя?

133. Чи енергійні твої рухи?

134. Чи охоче ти берешся за відповідальну роботу?

Код до опитувальника. Якщо відповідь відповідає коду - 2 бали. Якщо відповідь не відповідає коду - 0 балів. За відповідь «не знаю» - один бал.

Сила по порушенню.

Відповідь «так»: питання - 3, 4, 7, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 24, 32, 39, 45, 56, 58, 60, 61, 66, 72, 73, 78, 81, 82, 83, 94, 97, 98, 102, 105, 106, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134.

Відповідь «ні»: питання - 47, 51, 107, 123.

Сила по гальмуванню.

Відповідь «так»: питання - 2, 5, 8, 10, 12, 16, 27, 30, 35, 37, 38, 42, 48, 50, 52, 53, 59, 62, 65, 67, 69, 70, 75, 77, 84, 87, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 125, 126, 129.

Відповідь «ні»: питання - 18, 34, 36, 128.

Рухливість.

Відповідь «так»: питання - 1, 6, 9, 11, 14, 20, 22, 26, 28, 29, 31, 33, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 54, 55, 64, 68, 71, 74, 76, 79, 80, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 111, 115, 119, 127, 131.

Відповідь «ні»: питання - 25, 57, 63, 116.

42 бала по певній властивості нервової системи позначають досить великий рівень концентрації даної властивості.

Урівноваженість по силі (ДО) - це відношення кількості балів по силі порушення до кількості балів по силі гальмування.

Чим більше ДО > до одиниці, тим більше висока врівноваженість даного індивіда.

Якщо ДО > 1 - неврівноваженість убік порушення.

Якщо ДО < 1 - неврівноваженість убік гальмування.